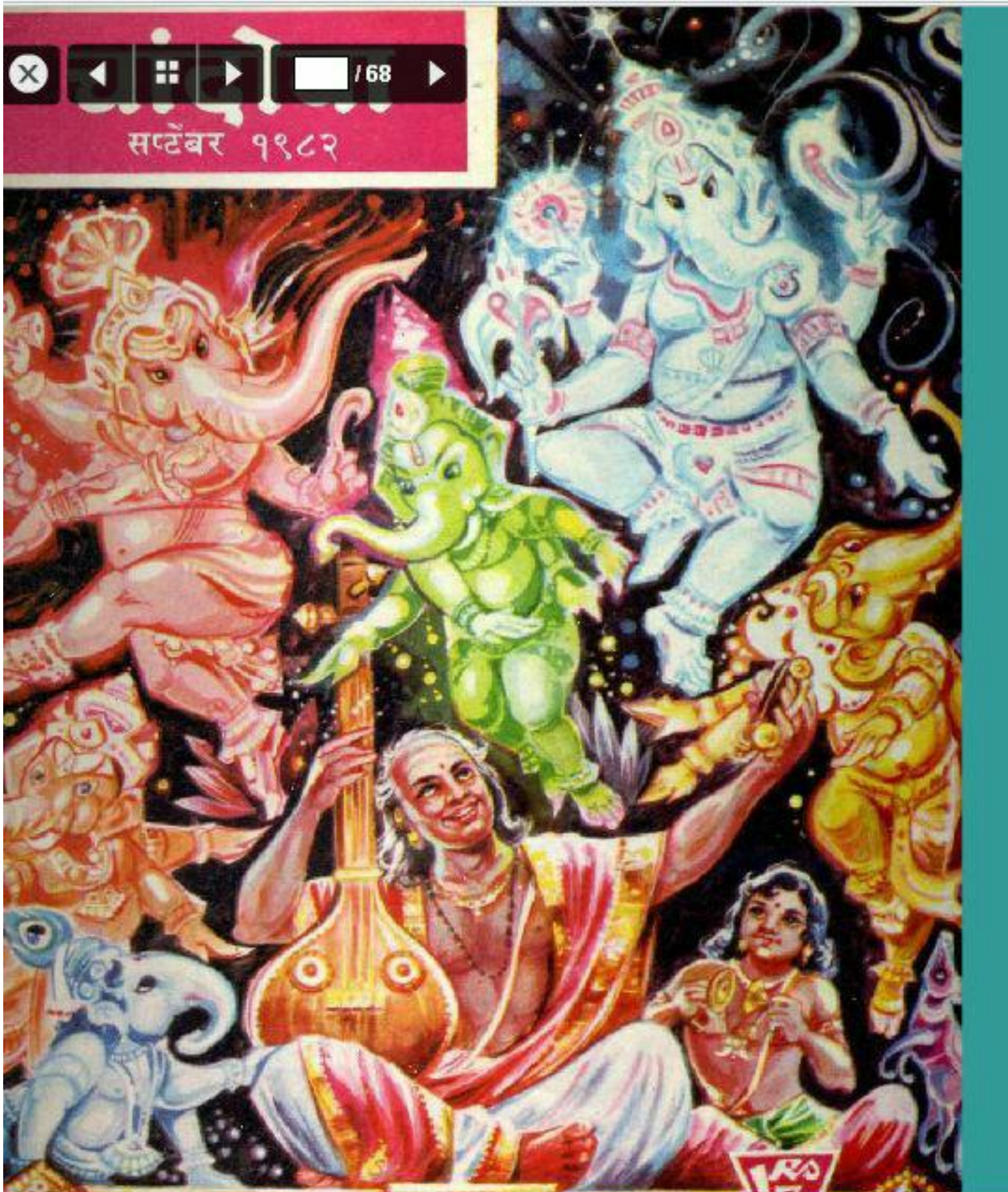

/68
सप्टेंबर १९८२

उत्तम श्रोता

अमरगिरीचा राजा केशववर्मा हा संगीताचा मर्मज्ञ चाहाता होता. दरवर्षी नवरात्रीच्या उत्सव प्रसंगी तो मोठमोठ्या गवैयांना बोलावून त्यांच्या बैठकी ठेवीत असे. त्या बैठकीत जो सर्वोत्तम गवैया ठरे त्याचा मोठा सत्कार करून त्याला मोठे पारितोषिक ही राजा देत असे. हे कित्येकवर्षांपासून चालू होते.

एका वर्षी नारायणभारती नावाचे एक गायक परदेशातून नवरात्री उत्सवात भाग घ्यायला आले, राजा केशववर्मा याला त्या वर्षी आलेल्या सर्व विद्वान संगीताचार्यांमध्ये नारायणभारतीचेच गायन जास्त आवडले. त्याने त्यांना अनमोल पारितोषिक देऊन म्हटले–"तुम्ही फार चांगले गाईलात, तुमचं गायन ऐकत असतां मी तर देहभानच विसरून गेलो होतो. मी तसे म्हटले तर तुम्हांला खरे वाटणार नाही!"

नारायण भारती राजाचे आभार मानून म्हणाला–"महाराज, या राजसभेत इतके लोक आहेत, परंतु गाणे म्हणत असतां सर्व वेळ एक शंका माझ्या मनात वारंवार येत होती."

"कोणती शंका ती?" राजाने विचारले.

"माझं गाण चालू असतां आपण देहभान विसरलो, म्हणालात. परंतु श्रोत्यांपैकी आपणशिवाय एकालाही माझं गाणं आवडलं असे आढळलं नाही मला. मी गात आहे ही गोष्ट तर काही लोकांच्या ध्यानीमनीही नव्हती व ते आपसात कुजबुज करीत होते, हे मला दिसलं." नारायण भारती म्हणाले.

राजाला चांगलं माहीत होतं की त्याच्या प्रजेत व दरबारात त्याच्या शिवाय कोणाला ही गाण्याची एवढी आवड नाही, हे चांगलं माहीत होतं. त्यामळे त्याचा

श्री वा. न. जकाते

उत्साह भंगही फार होई. आतां नारायण भारती म्हणाले ते ऐकून त्याला फार वाईट वाटले.

ललित कलांत, विशेष करून संगीतकले विषयी प्रजेच्या मनांत आवड कशी उत्पन्न करावयाची? या विषयी राजाने बराच विचार करून दुसऱ्या वर्षी नवरात्रीच्या उत्सव प्रसंगी काही वेळ आधी राजाने एक दवंडी पिटविली की येत्या नवरात्री उत्सवांत गाण्याच्या ज्या बैठकी होतील त्यात गायनाची सर्वांत जास्त आवड असलेल्या सर्वोत्तम श्रोत्यास एक हजार रुपये बक्षीस दिले जाईल.

आपल्या प्रधानाला संगीत कलेची तेवढी आवड नसेल असे समजून राजाने प्रधानाचा सल्ला घेतल्या शिवायच ती दवंडी पिटविली होती.

प्रधानाला दवंडीची गोष्ट त्याच्या नोकरांकडून कळली. त्यानंतर राजाला तो भेटायला गेला. म्हणाला–"महाराज, आपण सर्वोत्तम श्रोत्याला जाहीर केलेल्या बक्षिसांची गोष्ट मी आत्तां आत्तांच ऐकली. एक हजार रुपये म्हणजे तेवढी मोठी रक्कम नाही. शिवाय सहस्त्रावधी लोक गाण्याच्या बैठकीला येणार. त्यांच्यातून सर्वोत्तम श्रोत्याची निवड करणे तेवढे सोपे नाही." असे मला वाटते.

"किती कष्टसाध्य असले तरी हरकत नाही. या बक्षिसाच्या लोभाने आपल्या प्रजेच्या मनांत संगीताची आवड तरी उत्पन्न होईल. तेवढे झाले तरी पुरे!" राजाने आपले मत दिले.

उत्सवाचा दिवस उजाडला. या वर्षी नारायण भारती आले नाहीत, परंतु त्यांच्या बरोबरीचे अनेक गायक आले होते.

राजासमोर एक प्रसिद्ध गायकाची बैठक असल्याचे ऐकून राजवाड्याच्या कलाभवनासमोरच्या पटांगणात श्रोत्यांची फार मोठी गर्दी जमा झाली. गायकाने गायन सुरु केल्यानंतर एकदोन मिनिटांनी हजर असलेल्या प्रत्येकाने मान डोलवायला

सुरवात केली आणि टाळ्या वाजवून गाणे फार आवडल्याचे प्रदर्शन केले.

ते पाहून राजाला प्रथम आश्चर्य व त्यानंतर अत्यंत राग आला. त्याने जाहीर केलेल्या एक हजार रुपयांच्या परितोषिकाच्या लोभाने प्रत्येकजण उत्तमश्रोता असल्याचे नाटक करतो आहे तर असे त्याला वाटले. हे असेच चालू राहिले तर रसाभास होईल.

राजाने शेजारीच बसलेल्या प्रधानाला त्या परिस्थितीत काम करणे उचित होईल या गोष्टीचा सल्ला विचारला. प्रधान त्याला तो प्रश्न कसा सोडवावयाचा त्याला माहीत असल्याचे सांगून हजर असलेल्या सर्व श्रोत्यांना संबोधून करून म्हणाला– "महाराजांना दरवर्षी उत्तम गायकाची कशी निवड करावयाची हे चांगले माहीत आहेच. उत्तम श्रोत्याची कशी निवड करा-करावयाची हेंही चांगले माहीत आहे. म्हणून गायकांची बैठक चालू असे पर्यंत कोणी श्रोत्याने हर्षध्वनी करणे किंवा मान डोलावणं असलं काही करू नये. त्या शिवाय इतरत्र तऱ्हेने जे वागतील त्यांची डोकी उडविली जातील."

त्यानंतर गायकाच्या गाण्याला साद देण्यासाठी श्रोत्यांनी मान डोलावणे पार बंदच केले. परंतु त्यां पैकी फक्त एकचजण मान डोलावीत राहिला.

प्रधानाने त्याच्याकडे रागाने पहात विचारले–"तुला तुझ्या मानेवर राहिलेले डोके नको आहे का?"

तेव्हां तो जरासुद्धा न भितां म्हणाला– गोड संगीत ऐकत असतां तन्मय होऊन गेल्यावर मान डोलली नाही तर ती राहिली काय किंवा छाटली गेली काय एकच."

प्रधान राजाकडे वळून म्हणाला– "महाराज, या वर्षी संगीताची आवड असलेला खरा उत्तम श्रोता मिळाला आहे!"

राजाच्या बरोबर गायकाने सुद्धां त्या श्रोत्याकडे पाहिलं आणि स्मित करून आपला आनंद व्यक्त केला.

वसूल व्हायचे कर्ज

गणूशेट सावकारीचा धंदा करीत असे. त्याच्या एकुलत्या एका मुलाचे नाव होतं हरिशेट. त्याला पंचवीसावे वर्ष लागतांच त्याच्यावर सावकारीचा धंदा टाकावा असा गणूशेटने विचार केला.

एके दिवशी त्याने ज्या ज्या लोकांना कर्जे दिली होती त्यांची नावे व त्यांना दिलेल्या कर्जाच्या रकमा मुलाला दाखविल्या व कोणी किती पैसे फेडले आणि आणखी किती येणं आहे सर्व गोष्टी सविस्तर सांगितल्या–"अरे, होय, हे बघ आपण लगेच चंद्रपूरला गेले पाहिजे."

इतक्या घाईघाईने बाबा चंद्रपूरला कां? निघत आहेत हरिशेटला कळेना. त्याने तसे वडिलांना विचारलेही. तेव्हां गणूशेट म्हणाले–"अरे चंद्रपूरलाच नव्हे आपण रामपूरला सुद्धा गेलं पाहिजे. आपण परत गावी येईपर्यंत आपण कां जात आहों, तेथे मी काय बोललो विषयी तू मध्ये काही विचारू नकोस. मला राग येईल."

दोघे चंद्रपूरला पोंचल्या बरोबर गणूशेट रामजी नावाच्या एका शेतकऱ्याच्या घरी गेले. रामजीने त्यांना विचारले–"कसं काय शेटजी! असे एकदम कसे काय येणं झालं?"

"तसं काही विशेष नाही रामजी! मी रामपूरला जात होतो, वाटेत इकडे आलो. जातच होतो तर वाटेत तुम्हांला भेटून तुमची रक्कम केव्हां किती देतां विचारून जावं, आत्तांपर्यंत तुम्ही दर महिन्याला हप्ते भरायचे कबूल केलेली रक्कम चार हजार रुपयांची रक्कम सोडून तुमच्यावर आणखी पांच हजारांचे कर्ज आहे. बाकीची रक्कम सुद्धा लवकर फेडणं बरं होईल!"

गणूशेट म्हणाले ते ऐकून रामजी संतापून म्हणाले–"शेटजी, तुमचं वय वाढलेलं आहे

त्या बरोबर तुमचं डोकं सुद्धां मंद पडत चालल्यासारखं दिसतं आहे! मी आजपर्यंत कबूल केल्याप्रमाणे दर महिन्याला हजार प्रमाणे चार हजार फेडले आहेत. आतां माझ्यावर उरलेले कर्ज फक्त तीन हजारच आहे. आणखी कोणाचं कर्ज माझ्या डोक्या-वर टाकायचा विचार आहे की काय?"

"बरोबर म्हणालात!" असं म्हणत चुटकी वाजवून गणूशेट पुढे म्हणाले–"अरे हो, ते दगडूला दिलेले कर्ज! मी चुकून तुमच्यावरचं कर्ज म्हणालो!"

त्यानंतर बाप व मुलगा रामपूरला गेले. व भीमराव नावाच्या शेतकऱ्याला भेटून म्हणाले–"भीमराव, तुम्ही आतांपर्यंत फेड-लेली रक्कम फक्त दोन हजार रुपयेच. चार हजाराची रक्कम केव्हां देणार म्हणतां?"

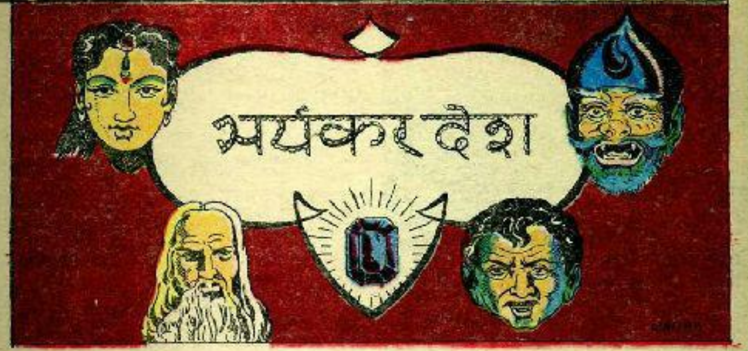
भीमराव थोडासा भीतभीतच म्हणाला–"शेटजी, मी फेडलेली रक्कम दोन हजार नाही. तीन हजार! आतां तुम्हांला मी व्याजासकट द्यायची रक्कम आहे तीन हजार पांचशे रुपये! या महिन्यात सर्व रक्कम एकदम द्यायची म्हणतो आहे मी!"

लगेच गणूशेट म्हणाला–"भीमराव मी चुकून गणोजीकडून यावयाची रक्कम तुम्हांला सांगितली. तुमचा हिशोब तर तुम्ही म्हणालात तसाच आहे हो!" असे सांगून माझ्या बरोबर घरी परतले.

हरिशेटने वडिलांना विचारले–"आप-ल्याला कोणाकडून किती रक्कम यायची आहे हिशोबाच्या वहीत पाहल्याशिवाय एकचुटकी मारून सांगणारे तुम्ही एकाकडून वसूल व्हायची रक्कम दुसऱ्यावर कशी काय घातलीत, आणि हा गोंधळ कां केलात?"

गणूशेट हसत म्हणाला–"खरं सांगू का, त्या रामजीकडून आणि भीमरावाकडून आपल्याला मिळावयाची रक्कम किती आहे ह्याचे कर्जरोखे व हिशोब कोठे गेले नकळे. म्हणून त्यांच्या तोंडून त्यांनी फेडलेली रक्कम आणि त्यांच्या कडून आपल्याला परत यायची रक्कम मी वदवून घेतली? म्हणून तू लवकर एका नव्या वहीत त्या रकमा लिहून ठेव."

[९]

[शिवदत्त भुयाराच्या चोरवाटेने पळू लागला तेव्हां त्या वाटेच्या दुसऱ्या टोकाला नरवाहनच्या सैनिकांनी त्याला घेरले. त्या चकमकीत शिवदत्ताचे काही अनुयायी प्राणांस मुकले. परंतु शिवदत्ताने त्यांच्या सरदाराशी द्वंद्वयुद्ध करून त्याला ठार केले. शत्रुसैनिक घाबरून जाऊन पळायला कोठे वाट आहे का, पाहू लागले पुढे...]

मंदरदेव शिवदत्तला मध्येच थांबवून म्हणाला–"शिवदत्त, सुरवातीपासूनच नशिबाने तुम्हांला मदत केली, नाही तर या सर्व अडचणीतून निसटून बाहेर निघणे तुम्हांला शक्य झाले नसते, असे मला वाटते."

ते ऐकून शिवदत्त स्मित करून म्हणाला–"त्यात काही शंकाच नाहीं. मला कधी स्वप्नातही असे वाटले नव्हते की शत्रूचे इतके सैनिक चोरवाटेच्या दुसऱ्या टोकाला आम्हांला अडविण्यासाठी जाऊन उभे राहिले असतील. परंतु नशिबाने जेव्हां शत्रूच्या सरदाराचा बळी माझ्या तलवारीने घेतला, तेव्हां घाबरून गेलेल्या शत्रूच्या सैनिकांचा फडशा उडवायला मला फार वेळ लागला नाही. तरी दोघेतिघे आमची नजर चुकवून झाडीच्या आडून निसटून गेल्याची गोष्ट मला नंतर कळली. एक जखमी झालेला घोडा जमिनीवर

तडफडत पडला होता. एक सैनिक घोडयाच्या पायांखाली येऊन बराच घायाळ झाला होता. मी त्याला खालून बाहेर काढवले. तो आपले शेवटचे क्षणच मोजत होता. त्याला पाणी आणवून पाजले. समरसेनच्या संबंधी जास्त सविस्तर माहिती मला त्याच्या कडूनच मिळणें शक्य होते.

तहान भागवल्यावर शत्रुसैनिक जेव्हां थोडा शुध्दीवर आला तेव्हां त्याला मी समरसेनाविषयी विचारले–"समरसेन जिवंत आहे की नाही?"

असह्य वेदना सहन करीत असतां त्या सैनिकाने करुण मुद्रेनें माझ्याकडे पाहिले व म्हणाला–"समरसेन चार पांच तासां-पूर्वीच निकराचे युद्ध करून मरण पावले. आतां या बेटाचे राजे नरवाहन मिश्र आहेत."

"तरमग मी असे मानू का समरसेन या लढाईत युद्ध करतां-करतां घायाळ होऊन धारातीर्थी पडले?" मी विचारले.

"होय ते खरे आहे!" असे म्हणत असतांच त्याने शेवटचा श्वास घेऊन डोळे मिटले.

"म्हणजे मुख्य सेनापती समरसेन आतां या जगात नाहींत तर!" या कल्पनेने माझा धीर खचल्यासारखे झाले. ते एक शूर सेनापती होते व त्यांना वीरगती मिळाली. "सर्वशक्तिमान परमेश्वर त्यांच्या आत्म्यास शांती देवो!" मी परमेश्वरा जवळ प्रार्थना केली.

कुंडलिनी देवीच्या कृपेने मी वांचलो. आतां पुढे मी काम करायचे? माझ्या अनुयायांपैकी सहाजण त्या चकमकीत प्राणांस मुकले होते. तेव्हां मी जास्त वेळ न घालवितां आपल्या अनुयायांसह निसटून गेलो नाही, तर नरवाहन मिश्राचे आणखी सैनिक येण्याची शक्यता होती.

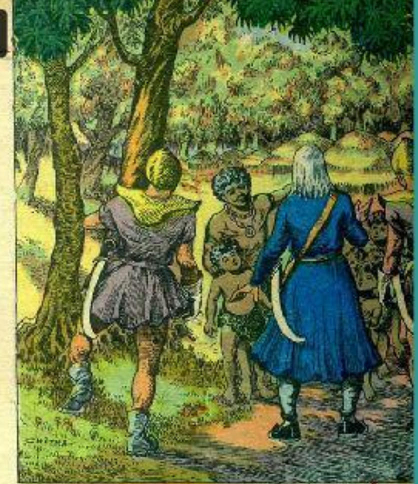
मी आपल्या सर्व अनुयायांना एकत्र करून त्यांना साऱ्या परिस्थितीची कल्पना करून दिली. सर्वजण मी म्हणालो त्या गोष्टीस तयार झाले. आज नाही तर पुन्हां केव्हां तरी ते बेट सोडून आम्हांला जावेच लागणार याविषयी सर्वांचे एक मतच होते. कारण समरसेनांनंतर त्या बेटावर नरवाहन मिश्राशी दोन हात करणारा दुसरा कोणी उरलाच नव्हता.

असा सर्व विचार करून मी आपल्या सर्व मृत अनुयायांना मूठमाती दिली व आपल्या उरलेल्या अनुयायां सह जंगला-च्या दिशेने निघालो. एक दोन कोस निघून गेल्यावर आम्हांला भिल्लांची एक वस्ती दिसली, आमचे पोशाख व शस्त्रा-स्त्रे पाहून ते सज्ज होऊन आमच्यावर धावून आले आणि आम्हां सर्वांना चारी बाजूने घेरा घालून उभे राहिले.

"आम्ही तुमचे शत्रू नाही. या वस्तीतील तुमचा पुढारी कोण, मला हे प्रथम सांगा. त्याच्याशी मला थोडे बोलायचे आहे!" मी विचारले.

पांचदहा मिनिटांनी एक वृद्ध भिल्ल आमच्या जवळ आला. "कोण तुम्ही आणि इकडे येण्याचे काय कारण?" त्याने आम्हांला विचारले.

मी आपल्या अनुयायांकडे बोटाने संकेत करून म्हटले–"आम्ही तुमचे शत्रू नाही, आम्ही कोण काय हे सवडीने सविस्तर

सांगतो. तरी त्या आधी मी म्हणतो ते शांतपणे ऐकून घ्या. आम्ही सर्व तहानेलेले आहों. कालपासून आम्ही काही खाल्लेलेही नाही. तुम्ही आमच्या सर्वांच्या खाण्या-पिण्याची काही व्यवस्था करू शकाल काय?"

म्हाताऱ्या भिल्लाने मी म्हटलेले ऐकतांच इतर भिल्लांकडे पाहिले. दुसऱ्या क्षणाला एकेक माझ्या भिल्ल अनुयायांपैकी एकेकाला आपल्या बरोबर घेऊन गेला. मी त्या जंगली लोकांच्या अतिथि सत्काराला पाहून थक्क झालो. तो वृद्ध भिल्ल माझ्याकडे पाहून हसत म्हणाला–"तुम्ही माझ्या घरी चला. तुमच्या खाण्या-पिण्याची सर्व व्यवस्था मी करतो."

"मी म्हाताऱ्या करोबर त्याच्या घरी गेलो. अर्ध्या तासात मला जेवायला वाढले." माझं जेवणखाण होईपर्यंत तो वृद्ध माझ्याशी काहीच बोलला नाहीं, परंतु माझी दृष्टी सतत त्याच्या डोळ्यांवर होती. त्याची कडक नजर माझ्या प्रत्येक हाल चालीवर होती. तो बारीक आवाजात म्हणाला–"आम्ही भिल्ल जातीचे. हे अरण्यच आमचं सारं वैभव आहे. आमच्या पूर्वजांनी व माझ्या पिढीच्या लोकांनी कोणत्याही राजासमोर आजपर्यंत मान तुकविली नाही."

मी मौनपणे मान हलविली. त्या म्हाताऱ्याला जे काही सांगावयाचे होते ते त्याने सांगितले पण मला कळले नाही.

तरी तो बोलतच होता–"देशात आज जो भयंकर फेरबदल होत आहे त्याच्या वार्ता आमच्या कानावर नित्य येतच आहेत. तुमच्या पैकी काही जणांनी आमच्या जातीच्या तरुणांना लोभ दाखवून आपल्या बाजूला ओढून घ्यायचा प्रयत्न सुद्धा केला आहे. भिल्लांचा सरदार या नात्याने मी ते प्रयत्न निष्फळ करीत आलो. आतां मला हे सांगा की हा सैनिक पोशाख धारण करून तुम्ही आमच्या या प्रदेशात येण्याचे कारण काय?"

भिल्लांचा वृद्ध सरदार आमच्यावर संशयित नजर कां ठेवीत होता तेव्हां कोठें माझ्या लक्षात आले. मी विचार केला की त्याला सर्व राजकीय परिस्थिती नीट समजावून सांगणे जास्त योग्य होईल.

त्यानंतर मी भिल्लांच्या सरदाराला सर्व गोष्टी नीट समजावून सांगितल्या आणि मंत्रद्वीपात समरसेनाची कशी ओळख झाली आणि त्यानंतर कुंडलिनी द्वीपात कसे कसे फेरबद्दल होत राहिले आणि शेवटी नरवाहन मिश्रने आमच्याशी कसा विश्वासघात केला, सविस्तर सांगितले. ते सर्व ऐकून भिल्लांचा सरदार माझ्या डोळ्यात आपली खोल नजर घालून म्हणाला–"याचा अर्थ असा झाला की या देशावर ज्याचा अधिकार आहे त्याचे तुम्ही शत्रू आहां!"

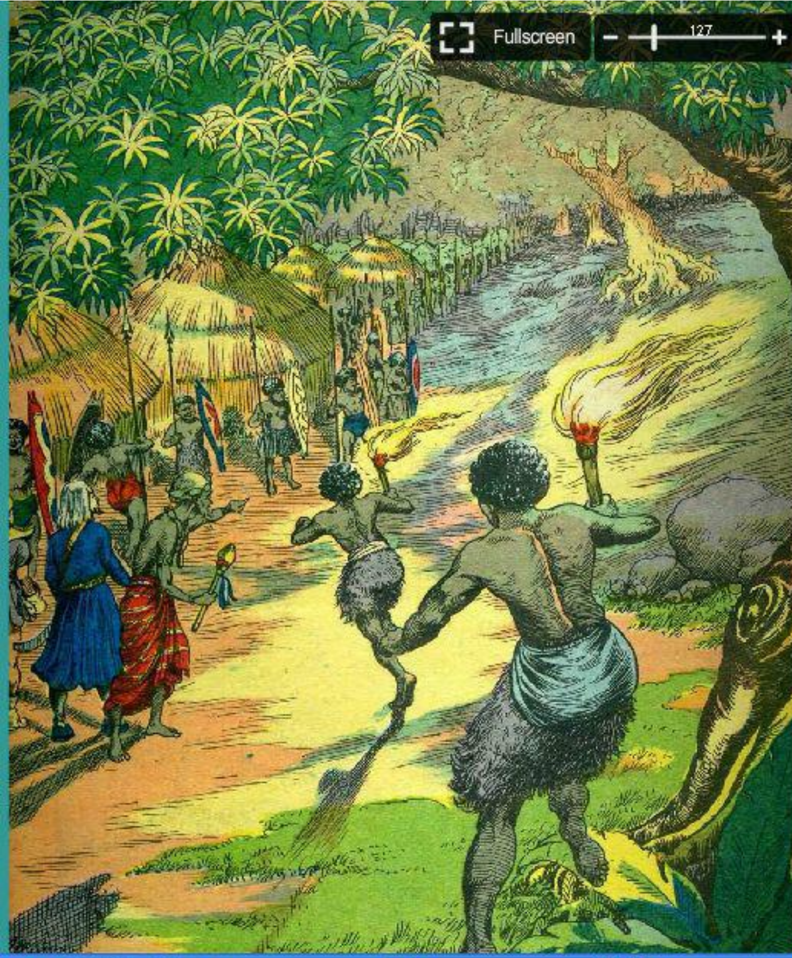
मी "हो!" म्हणालो.

वृद्ध सरदार खाली मान करून विचार केल्यावर म्हणाला–"म्हणजे तुम्ही या जंगलात राहून संधी साधून नरवाहनशी गनिमी काव्याने युद्ध करीत राहणार?"

"तो विचार आमच्या मनात मुळीच नाही!" मी लगेच उत्तरलो.

माझे उत्तर ऐकून भिल्ल सरदाराला बरें वाटले असावे. तो उठून माझ्या जवळ आला व माझे दोन्ही हात आपल्या हातात घेऊन म्हणाला–"मी प्रश्न करून तुमचे मन दुखविले असेन तर मला माफ करा. तुम्हांला हे बेट सोडून कोठे जावयाचे असेल तर आम्ही तुम्हांला आवश्यक सर्व मदत देऊ. मला तुम्हां सर्वांना एक विनंती करावयाची आहे की हा प्रदेश बिलकुल शांत आहे. म्हणून तुम्ही कृपा करून आमच्या या शांत वाता-

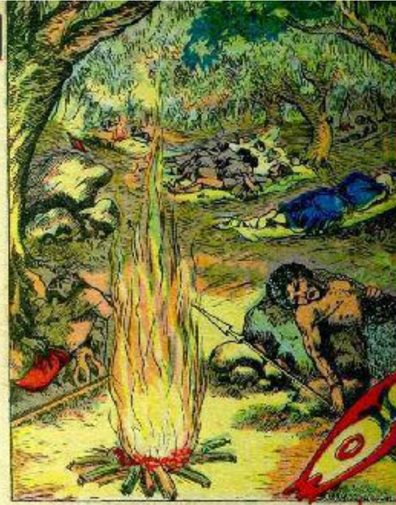

वरणात वादळ आणण्याचा प्रयत्न करू नका. तुम्ही या जंगलात राहून चालू सरकारच्या विरुद्ध बंडाळी करून ते उलटून पाडायचा प्रयत्न केल्यास त्यामुळे हा जंगली प्रदेश वादळात सांपडून नष्टभ्रष्ट होईल."

मी त्या दिवशी रात्री आपल्या सर्व अनुयायांना एकत्र करून त्यांना वस्तुस्थिती समजावून सांगितली. सर्वांनी ही गोष्ट मान्य केली की काही काळ नरवाहन मिश्रच्या नजरेस न पडतां त्या जंगलात रहावयाचे व संधी पाहून ते बेट सोडून निघून जायचे, परंतु त्या दिवशीच रात्री एक अनपेक्षित घटना घडली.

भिल्लांच्या वस्तीच्या बाहेर झाडांखाली मी व माझे अनुयायी झोपण्याच्या तयारीत होतो. आम्ही होतो तेथून थोडयाच अंतरावर काही भिल्ल तरुण रानटी जनावरापासून आमचं रक्षण करण्याच्या हेतूने मोठा जाळ करून त्याच्या चारी बाजूला झोपले. ठीक मध्यरात्रीच्या सुमारास डफांचा आवाज आणि एका जागी जंगलाला आग लागल्याचा उजेड दिसला.

आम्हांला आश्रय देणारी भिल्लांची वस्ती जागी झाली. वस्तीच्या वृद्ध सरदाराने आपल्या अनुयायांना आज्ञा

केली की ढालतरवार घेऊन सर्वांनी वस्तीच्या चारी बाजूला पाहारा द्यावा. काही तरुणांच्या हातात मशाल देऊन वृद्ध सरदाराने डफांचा आवाज येत होता त्या दिशेला त्यांना पाठविले.

"ही काय भानगड आहे ?" मी वृद्ध सरदाराला विचारले.

"वृद्ध सरदार काही वेळ मान खाली करून गप्प बसून राहल्यावर गंभीर स्वरात म्हणाला–"काहीही असू शकेल. कदाचित हत्तींचा कळप वस्तीवर चालून येऊन ती सर्व उधळून लावणार असेल. किंवा कोणती तरी दुसरी रानटी जात आमच्यावर चालून येऊन आमची गुरे व इतर संपत्ती

लुटण्याच्या विचारात असेल. परंतु मला स्वतःला हे सर्व आश्चर्यच वाटत आहे." असे म्हणत वृद्ध सरदाराने जळत असलेल्या जंगलाकडे बोट दाखविले.

"हा सर्व आमच्या शोधार्थ नरवाहन मिश्रने पाठविलेल्या लोकांचा प्रयत्न तर नाही?" वीज चमकावी तसा एक विचार माझ्या मनाला चाटून गेला.

इतक्यात चारपाच भिल्ल तरुण आम्ही होतो त्या बाजूला धावत पळत आले. तेथे आपल्या सरदाराला पाहून म्हणाले– "सरदार, आपल्या वस्तीवर सैनिकांनी हल्ला केला आहे व जाळपोळ सुरू केली आहे. त्यांच्याच पैकी काहीजण विना कारण जंगलाला आग लावीत आहेत."

"असं पूर्वी कधी घडलं नव्हतं. त्यांना हवं तरी काय आहे?" भिल्ल सरदाराने विचारले.

इतक्यात नरवाहन मिश्राच्या एका सैनिकाच्या मुसक्या बांधून दोन भिल्ल तरुण आम्ही होतो तेथे आले.

"सरदार, याला विचारा काय ते! हा सर्व सांगेल तुम्हांला. हा म्हणतो की जंगलाचा हा प्रदेश त्याचा पुढारी सुबाहू याचा आहे." असे म्हणत दोघां तरुणांनी त्यांच्या काठ्यांची टोके त्यासैनिकाच्या अंगाला लावून त्याला ढकलले.

भिल्लांच्या सरदाराने माझ्याकडे एकदां पाहिले व त्या बंदी सैनिकाला विचारले– "माझे अनुयायी म्हणतात ते खरे आहे का रे? मला हे सांग, तुझा सरदार कोणी सुबाहू त्याला जंगलाचा हा तुकडा कोणी दिला, कळू दे तरी?"

"आमच्या सरदाराने युद्धात नरवाहन महाराजांना मदत केली होती. त्याबद्दल महाराजांनी हे जंगल इनाम म्हणून आमच्या सरदाराला दिले आहे. या जंगलात राहणारे सर्व पशुपक्षी आणि माणसांच्या वस्त्या आमच्या सरदाराच्या आहेत. आमच्या सरदाराच्या आज्ञेने हा प्रदेश हाती करून घेण्यासाठी आम्ही येथे आलो आहो." सैनिक म्हणाला. (क्रमशः)

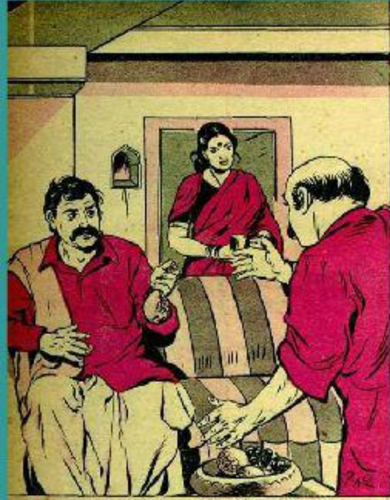

रोगाचे निदान

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने निघाला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला– "राजा, तुझ्यासारखे निश्चयी या जगात फार थोडे आहेत असे मला वाटते. स्वतःचा स्वार्थ असेल तर तो सिद्ध करून घ्यायला जेवढा उत्साह असतो, तेवढाच इतरांना मदत करण्यातही असला पाहिजे. परंतु ज्यांचं हित करावं ते फार दिवस ते आठवतातच आणि उपकारकर्त्यांचा आदर करतीलच असेही नाही. अशाच एका परोपकारी व्यक्तीच्या मनची कुचंबणा झाली होती. त्याची गोष्ट मी तुला सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

सोमेश्वर नावाच्या एका मोठ्या गावात हनुमंतराव नावाचे गृहस्थ रहात. त्यांना

वारसाहक्काने फार मोठी इस्टेट मिळाली होती. त्यांना तीन मुले होती. सुखाचा संसार होता. स्वतःच्या संसाराची जबाबदारी संभाळून चारचौघां गरीब गरजूंना मदद करण्याची हनुमंतरावांना संवयच पडून गेली होती.

तसं हनुमंतरावांना काम काहीच नसे. शेतीभातीची व इतर कामे पहायला गडी होते. घरातली सैंपाकाची वगैरे सर्व कामे बायको पहात असे. त्यांना नेहमी काही न काही तरी आजार असल्या कारणाने बाहेरच्या ओटयावर बसून रस्त्यावरून येणाऱ्या जाणाऱ्यांची चवकशी करीत. हनुमंतरावांचं घर गावाच्या मध्य भागातच होतं. म्हणून रस्त्यावर नेहमीच वरदळ असे. ओटयावर आरामखुर्ची टाकून ते बसत आणि रस्त्यावरून जाणाऱ्या येणाऱ्यांशी दोन गोष्टी बोलल्याशिवाय त्यांना पुढे जाऊ देत नसत. ज्यांना फुरसत असे ते ओटयावर बसून बोलत. काही रस्त्यावर उभे राहूनच बोलत व काही जातां जातां उत्तर देऊन निघून जात.

एके दिवशी हनुमंतरावांनी चंदूला हाक मारली. तो कोठे तरी घाईघाईने जात होता. म्हणून हनुमंतरावांनी त्याला हाक मारली ती ऐकू आली नाही. त्याने हनुमंतरावांकडून मागे पंचवीस रुपये कर्जाऊ घेतले होते. सहा महिने लोटले होते. परंतु त्याने एक रुपयाही परत केला नव्हता. कधी भेटला तर नम्रपणे नमस्कार मात्र करी. परंतु त्या दिवशी तो हाक मारूनही एक शब्द बोलला नाही.

"माणसं कृतघ्नच! केलेले उपकार असेच विसरतात." हनुमंतराव मनातल्या मनात म्हणाले.

त्यानंतर काही वेळाने रस्त्याच्या अगदी टोकाला एक घोडयाची गाडी उभी राहिली. हनुमंतरावांना ती दिसली. गाडीतून उतरणाऱ्यांना हनुमंतरावांनी दुरूनही ओळखलं. ती मंडळी म्हणजे लक्ष्मी आणि तिचा नवरा नारायण दोघं होती.

लक्ष्मी व नारायणाचं लग्न जमवून आणलं ते हनुमंतरावांनीच. नारायणाच्या आईवडिलांनी हुंडा आणखी जास्त हवा असे म्हटले तेव्हां हनुमंतरावांनी मध्यस्थी करून लक्ष्मीच्या गुणांचं वर्णन करून ते स्थळ हातचं जाऊ दिलं नव्हतं.

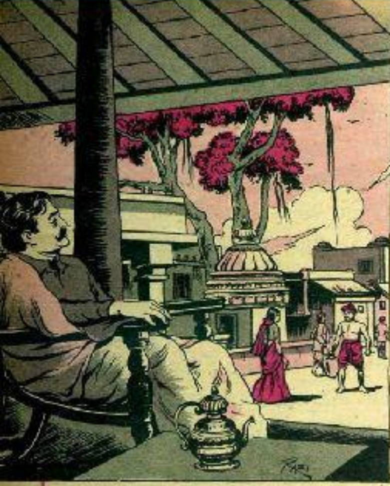
लक्ष्मी सासरी जाऊ लागली तेव्हां हनुमंतरावांकडे येऊन म्हणाली होती—"काका, तुमचे उपकार मी जन्मोजन्मी विसरणार नाही."

रस्ता वळण घेऊन जाई त्या वळणावरच त्यांचं घर होते. नवराबायको बोलत समोरून जाऊ लागले तेव्हां हनुमंतराव त्यांना हाक मारून म्हणाले—"काय ग, लक्ष्मी, गावाहून आलात वाटतं?"

लक्ष्मीने हनुमंतरावांना पाहिलं नव्हतं. त्यांनी हाक मारली तीही तिला ऐकू आली नव्हती. नवऱ्याबरोबर पुढे निघून गेली. म्हणून हनुमंतरावांना ते बोचलं. "मदत केलेली माणसं विसरतात, हेच खरं!" हनुमंतराव मनात म्हणाले.

आणखी काही वेळाने रस्त्याने शाळेतले मास्तर जातांना दिसले. मास्तरांना हनुमंतरावांमुळेच त्या गावात रहायला व मास्तरकी करायला जागा मिळाली. कमरेच्या धोतरानिशी मास्तर त्या गावी आले होते. हनुमंतरावांनी त्यांना आपल्या घरीच उतरवून घेतले होते आणि एक लहानशी ओटीवरची शाळा त्यांना काढून दिली होती. आतां मास्तरांचं स्वतःचं

घरही झालं होतं. त्यासाठी सुद्धा हनुमंत-रावांनी थोडा हातभार लावला होता.

"थांबा हो, मास्तर थोडे, कसली गर्दी आहे?" हनुमंतरावांनी विचारले.

मास्तर थोडे थबकले आणि "सण लवकरच आहे नाही का? तीच गर्दी! पुन्हां केव्हांतरी येऊन भेटतो!" असे सांगून निघून गेले.

"माझ्याबरोबर काही वेळ बसून बोलायला कोणाला वेळ नाही, प्रत्येकाला गर्दी! मी बोलावलं तर थोडा लहान थोराचा विचार नको होता का, करायला?" असं मनात हनुमंतराव गुणगुणत असतां, त्याच वाटेने जाणारे रघूशेट थांबून "नमस्कार, हनुमंतराव!" म्हणाले.

शेजारच्या गावी दिवाळं निघाल्यावर रघूशेट या गावी आले होते. हनुमंतरावांनी त्यांना द्रव्यसहाय्य केले आणि रघूशेटचा व्यापार सुरू झाला. भाग्य सामोरे आले आणि दुकान छान चालू लागले.

"बस रे, रघुशेट! गावाची काय खबर-बात?" हनुमंतरावांनी विचारले.

"बसून राहणं तुमच्यासारख्या भाग्य-शाली माणसांनाच शक्य आहे हो! काम केल्याशिवाय पोट कसं चालायचं? दिसलात, म्हणून चवकशी केली, एवढेच!" म्हणत रघुशेटने पाय काढला.

"याला माझे पैसे हवे आहेत. दोन मिनिटे बसून बोलायला वेळ नाही!" हनुमंतराव मनात म्हणाले.

अशा तऱ्हेने येणारे जाणारे त्यांना पाहूनही निसटून जात. ती गोष्ट हनुमंतराव मनाला फार लावून घेत आणि त्याच विचाराने ते दिवसेदिवस खंगत चालले. वैद्याने येऊन प्रकृती तपासून पाहिली व काही आजार नसल्याचे सांगितले.

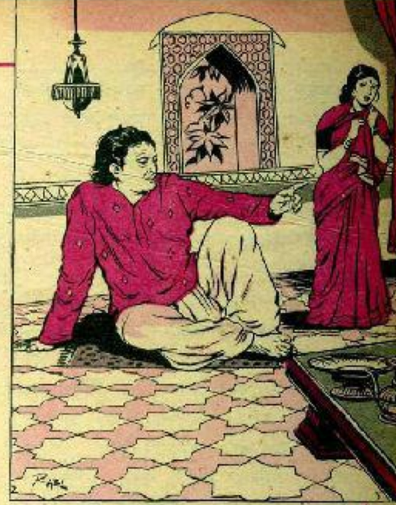
बायकोने कितीदां विचारलं, परंतु हनुमंतराव असे थकल्यासारखे कां झाले हे त्यांनी तिला सांगितलं नाही व तिलाही कळलं नाही. तिने शेजारच्या गावी तिचा थोरला भाऊ नारायणराव रहात होता त्याला कळविले. तो चवकशीला धावला.

"दादा, पाहिलंस का रे, काही दिवसांपासून हे कसे थकल्यासारखे झाले आहेत. आजार काय आहे, वैद्याला सुद्धा कळला नाही." या शब्दात हनुमंतरावांच्या बायकोने आपल्या दादाला मनातलं दुःख सांगून मन थोडे हलकं करून घेतले.

नारारायणराव एक हुशार माणूस होता त्याने मेहुण्याला अनेक प्रश्न विचारून पाहिले. परंतु आजाराचे कारण उमगलं नाही. त्याने हनुमंतरावांची दिनचर्या सर्व विचारून घेतली. हनुमंतराव रस्त्यालगतच्या ओट्यावर बसून राहल्यामुळेच असे खंगत चालले असावेत असे त्याला वाटले.

दुसऱ्या दिवशी नारायणराव ओट्यावर हनुमंतरावांबरोबर बसून गप्पा मारीत बसला. हनुमंतराव रस्त्यावरून जाणाऱ्या येणाऱ्याविषयी मेहुण्याला सांगून कोणा-कोणाला त्यांनी किती व कशी कशी मदत केली व तो आतां त्यांच्याकडे लक्ष सुद्धा देत नाही, हे सविस्तर सांगू लागले. त्या गोष्टीचं त्यांना फार वाईट वाटत असल्याचं ही नारायणरावांनी ओळखलं.

नारायणराव सर्व शांतपणे ऐकून घेऊन म्हणाला—"तात्या, तुम्ही म्हणालात ते सर्व खरं आहे हो! तुमच्याकडे इतर लक्ष देत नाहीत, याचे कारण तुम्हांला माहीत आहे

का? या जगात आजारी आळशी माणसाला कोणी विचारीत नाही. तुम्ही इतरांना जी पैशाची मदत केलीत ते पैसे तुम्ही स्वतःच्या मेहनतीने मिळविलेले नव्हते. वारसाहक्काने ते तुम्हांला मिळाले होते. तुम्हांला पैशाची किंमत वाटत नाही. म्हणून तुम्ही सढळ हातांनी इतरांना मदत करतां आहां, असं वाटणारे सुद्धां कित्येक-जण असतील. म्हणून थोडे काम करायची संवय करा, मला वाटतं!" नारायणराव म्हणाला.

हनुमंतरावांना मेहुण्याचा सल्ला आवडला असावा. त्या दिवसापासून ते आपली कामे इतरांवर न टाकतां स्वतः करू लागले.

दररोज शेतावर जाऊं लागले. सकाळी उठल्यापासून रात्री झोपायची वेळ होईपर्यंत कामात गुंतलेले असत.

काही काळ लोटल्यावर हनुमंतरावांची तब्येत चांगली सुधारली. गावात त्यांचा आदर वाढत असल्याचेही त्यांच्या दृष्टोत्पत्तीस आले.

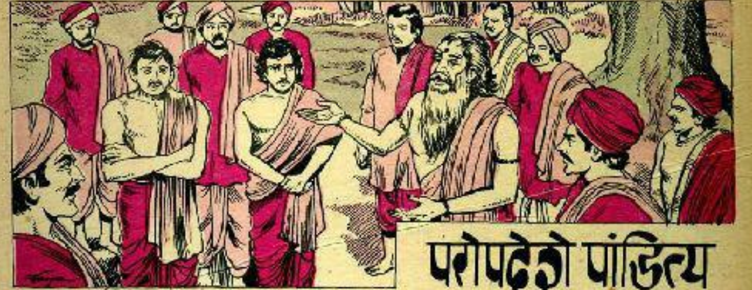
येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा, हनुमंतरावांकडून सहाय्य घेतलेल्या लोकांविषयी माझ्या मनात दोनएक शंका आहेत. त्यांच्या आळशीपण विषयी त्या लोकांना इतका तिटकारा कां वाटावा? हनुमंतरावांच्या चांगुलपणाला आठवून त्यांनी त्यांचा आदर केला असता तर त्या लोकांचं काय बिघडत होतं? या शंकांचं समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिलं नाहीस तर तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील.

विक्रमादित्य म्हणाला–"हनुमंतरावांविषयी ग्रामस्थांच्या मनात सर्वदा एकच भावना होती. त्यांचा चांगुलपणा, दानशीलता याविषयी त्यांच्या मनात आदर भावच होता. ती गोष्ट ते हनुमंतराव, त्यांना हाक मारून बोलत तेव्हां व्यक्तही करीत. परंतु हनुमंतराव पारावरच्या मारुतीसारखे सर्वकाळ ओटयावर बसून बसल्याबसल्या काहीतरी विचार करून मानसिक रोगाने आजारी पडले अगदी रिकामटेकडेपणाने बसणाऱ्या माणसाचे मन आजारी पडले तर त्यात आश्चर्य करण्याची गरज नाही. रिकाम्या मनाला मित्रसुद्धा शत्रू वाटतात. ती गोष्ट माहीत असल्यामुळेच त्यांच्या मेहुण्याने त्याचे ओटयावरचे आसन हलविले आणि त्यांना शेतावरच्या व इतर कामात गुंतविले. अशा तऱ्हेने हनुमंतराव स्वतःच स्वतःवर ओढून घेतलेल्या मानसिक आजारातून मुक्त झाले."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेताबरोबर नाहीसा झाला आणि झाडावर जाऊन पुन्हां लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

परोपदेशे पांडित्य

रामू व श्यामू शेजारी शेजारी राहणारे शेतकरी होते. शेतीच्या कामातच नव्हे तर इतर सर्व लहान मोठ्या कामांतही ते परस्परांना मदत करीत. त्यांची मैत्री इतर ग्रामस्थांना एक उदाहरणच होते.

एके दिवशी अकस्मात् दोघे परस्परांना शिव्या देऊ लागले आणि परस्परांच्या शेंडया धरून मारामारी करू लागलेले पाहून गावकऱ्यांना आश्चर्यच वाटले. गंमत पहायला आलेल्या सर्वांनी त्या दोघांना शांत करण्यासाठी किती प्रयत्न करून पाहिले. परंतु रामू व श्यामूची शिवीगाळ थांबली नाही. तेथे जमलेल्या गांवकऱ्यांना काय करावे, सुचेना. इतक्यात लांबलचक दाढी असलेला शांत गंभीर चेहऱ्याचा एक वृद्ध माणूस तेथे आला.

त्या वृद्ध माणसाला पाहतांच रामू व श्यामू शांत झाले आणि त्या म्हाताऱ्याला त्यांनी नम्रपणे नमस्कार केला. त्यावेळी तो वृद्धमाणूस त्यांच्याकडे अर्धवट उघडया डोळ्यांनी पहात होता. दोघांनी त्यांच्या भांडणाचे कारण सांगितले.

त्या वृद्ध माणसाने खुणेने दोघांना गप्प रहायला सांगितले. नंतर रामू व श्यामूलाच नव्हे तर इतर लोकांना उद्देशून तो म्हणाला– "माणसाने मुळात परस्परांवर रागावणेच मोठी चूक! भांडणात परस्परांनी शिवीगाळ करणे त्याहून जास्त भयंकर चूक! भांडणाचं कारण कोणी मला सांगण्याची गरजच नाही. कोणत्याही परिस्थितीत कोणी किती राग आला तरी तो प्रगट करणे सुद्धां मानवलक्षण होत नाही!"

त्या वृद्ध माणसाच्या तोंडून ते ऐकून रामू व श्यामूच नव्हे तर इतर सर्व लोक आश्चर्यचकित झाले. चार पांच मिनिटे तेथे स्तब्धता होती. इतक्यात गर्दीतून एक

तरुण पुढे येऊन त्या वृद्ध माणसासमोर उभा राहून म्हणाला—"अहो आजोबा, माणसाला राग न येणे कधीच शक्य नाही.

तो वृद्ध खदखदां हंसला आणि आपल्या लांब दाढीवर हात फिरवीत म्हणाला—"कां नाही? मी आपलीच गोष्ट सांगतों. कोणीही कधी मला राग आणू शकणार नाही. मानवच काय, देव किंवा दानव कोणीही!"

त्या वृद्ध माणसाशी उर्मटपणे बोलणाऱ्या-वर डोळे वटारून पाहून एकेक जण त्या वृद्ध व्यक्तीला नमस्कार करून तेथून निघून गेला. तो तरुण वृद्ध व्यक्तीजवळ येऊन म्हणाला—"आजोबा!"

"काय रे बाबा?" वृद्ध माणसाने स्मित करून विचारले.

"आजोबा!" तो तरुण तेवढेच म्हणून थांबला.

"बोल बाळा, काय हवं ते बोल!" वृद्ध माणसाने थोड्या गंभीर स्वरात विचारले.

"आजोबा!" एवढेच म्हणून तो तरुण थांबला.

"बोल ना, तुला काय म्हणावयाचे असेल ते!" वृद्ध माणूस नजर थोडी क्रुद्ध करून म्हणाला.

"आजोबा!" तो तरुण थोडादेखील विचलित न होता म्हणाला.

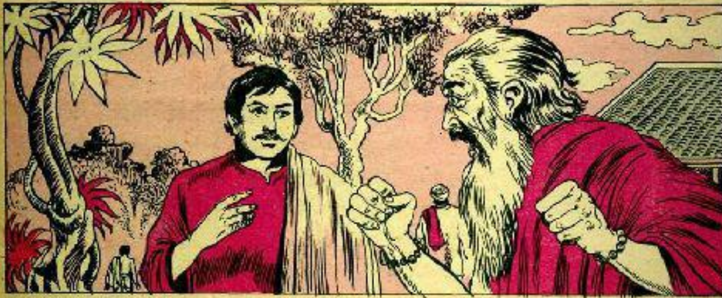
"काय रे मूर्खा! तुला वेडबीड तर लागले नाही!" वृद्ध माणसाने संतापून विचारले.

"आजोबा!" तरुणाने पुन्हां शांत स्वरात म्हटले.

"वात्रट पोरा! मी तुझी चामडी लोळवीन!" असे म्हणत तो वृद्ध त्या तरुणाला मारायला धावला.

तरुण हंसत म्हणाला—"कोणत्याही परिस्थितीत माणसाने राग येऊ देता कामा नये!"

वृद्ध मान खाली घालून काही एक बोलल्याशिवाय तेथून निघून गेला.

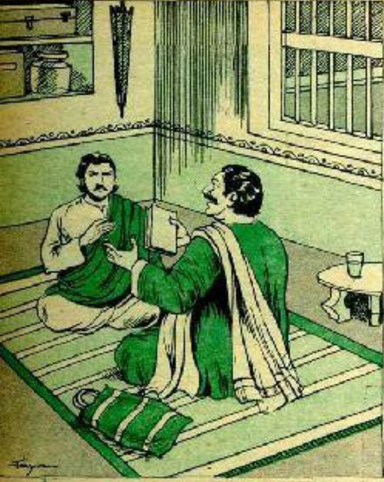
घरापेक्षा देऊळच बरें!

नारायणच्या आईवडिलांनी त्याला फार लाडात वाढविले आणि तो वयात आल्यावर त्याचे लग्न करून दिले. त्याची बायको तो म्हणेल ते त्याच्या इच्छेप्रमाणे करी. त्यांना तीन मुलगे झाले. तिघेही गोरेगोमटे आणि होतकरू होते. परंतु घरातली सर्व माणस एका गोष्टीमुळे नाखूष होती. नारायण कधी देवळात देव दर्शनाला जात नसे.

नारायण तोंडाने कधी म्हणाला नाही कीं देव नाहीं! म्हणजे देवाच्या अस्तित्वा-विषयी त्याने कधी शंका व्यक्त केली नाही. परंतु देवळात दर्शनाला किंवा पुजेला तो कधी गेला नाही. त्याच्या आई-वडिलांनी सुद्धां अनेकदां त्याला समजावून सांगण्याचा प्रयत्न करून पाहिला. ते म्हणत—"बाळ, रिकामा वेळ असेल तेव्हां देवदर्शनाला जाऊन यावे!" परंतु नारा-यण ते या कानाने ऐकून त्या कानाने सोडून देई. बायकोने सुद्धा निरनिराळ्या तऱ्हेने समजावून सांगितले, पण व्यर्थ! मुलांनी सुद्धा आग्रह केला, परंतु नारायणने त्यांचे ही ऐकलं नाही. एखाद्या सणाच्या दिवशी घरातली सर्व मंडळी देवदर्शनाला जात, पण नारायण एकटा घराची राखण करायला म्हणून सांगून घरीच राही.

एकदा नारायणचा मुलगा आजारी पडला. औषधोपचार करूनही गुण पडला नाही, तेव्हां नारायणच्या बायकोने देवाला सांकडे घालून नवस केला की तो बरा झाला तर सर्व कुटुंबीय येऊन अभिषेक करतील आणि गंमत अशी की त्याच दिवशी रात्री मुलाची प्रकृती सुधारू लागली. मुलगा चांगला बरा झाल्यावर नारायणच्या बायकोने नवऱ्याला, तिने केलेल्या नवसाची गोष्ट सांगितली.

"वसुंधरा"

नारायणने कोरडे उत्तर दिले–"तुम्ही सर्व देवळात जा. मी घराची राखण करायला घरी राहातो."

त्याची बायको त्याला विनवण्या करीत रडक्या स्वरात म्हणाली–"यावेळी तरी माझं ऐका. देव रागावेल. मी नवस केला आहे की घरची सर्व लहानथोर मंडळी अभिषेकाला हजर राहतील.

"मला देऊळ व देवळाच्या आजूबाजूची जागा पाहूनच चीड येते." नारायण चिडक्या स्वरात म्हणाला.

सर्वांनी समजावून पाहिलं, परंतु निरुपयोग. शेवटी नारायणचे वडील सुनेला म्हणाले–"सूनबाई! राहू दे, तो कोणाचं ऐकणार नाही. परंतु अशा माणसाला देवळात कसं आणावयाचं हे त्या देवाला चांगलं कळतं!"

त्यानंतर नारायणला घरी एकटा सोडून सर्व मंडळी देवळात गेली. त्यानंतर थोड्या वेळाने सीताराम नावाचा एक माणूस घरी एकट्या नारायणला पाहून नारायणला म्हणाला–"सर्व मंडळी कोठे गेली आहेत? तू एकटाच घरात आहेस?"

नारायणने सर्वजण देवळात गेले असल्याचे सांगितले. तेव्हां सीतारामने विचारले–"मग तू कां नाही गेलास बाबा?" नारायण त्याचे उत्तर देणार इतक्यात सीताराम म्हणाला–"बरं ते सोड! याहून एक मोठे पुण्यकार्य मी तुला सुचवितो." असे सांगून सीताराम जमिनीवर अंथरलेल्या चटईवर बसला. आपल्या पिशवीतून एक ग्रंथ काढून वाचू लागला. म्हणाला–"हे पुस्तक म्हणजे भगवद्‌गीता आहे! यात अठरा अध्याय आहेत. मी पुस्तक पाहिल्या शिवाय म्हणत जातो. तू पुस्तकात पहात रहा." नाइलाजाने नारायणने गीता उघडली. ती गीता म्हणजे सटीक होती. मोठं जाडजूड पुस्तक होते. त्यात सीताराम प्रत्येक श्लोक सुस्वर आळवून आळवून म्हणत होता. सीताराम असाच वाचत राहिला, तर पुस्तक संपायला दोन दिवसही पुरणार नाहीत, असे नारायणला वाटले. थोड्या वेळाने सीतारामाने नारायण नुसती पानें उलटीत असल्याचे आणि तो म्हणत असलेल्या श्लोकाकडे नारायणाचे लक्ष नसल्याचे ओळखले. तेव्हां नारायणला दटावून म्हणाला–"तुझं पुस्तकाकडे लक्षच नाहीसे दिसते आहे! तुझं लक्ष आहे की नाही हे पाहण्यासाठी मी जाणून बुजून चूक केली होती, तरी तू मला माझी चूक दाखविली नाहीस."

"मामा, आज माझे डोळे दुखत आहेत. मला अक्षरं चांगली दिसतही नाहीत!" नारायणने बतावणी केली.

"अस्सं! मग तू ते पाहिल्यानेच कां नाही सांगितलेस? मला डोळ्याच्या आजाराची चांगली माहिती आहे. मी औषध घालतो." असे म्हणत सीताराम नारायणला घेऊन परसात गेला. दोनतीन निरनिराळ्या झाडांचा पाला काढून तळहातांवर चोळून त्यांचा रस काढला व म्हणाला–"तू क्षणभर हलल्याडुलल्याशिवाय एका जागेवर बसून रहा. मी हा रस तुझ्या डोळ्यात घालतो."

नारायण घाबरला की तो रस पिळल्याने डोळे कायमच जाणार तर नाहीत! म्हणून उघड म्हणाला–"मामा, आजच सकाळी गावातल्या वैद्यबुवांनी एक औषध माझ्या डोळ्यात घातले आहे. म्हणून आणखी एक औषध घातल्याचा दुष्परिणाम तर काही होणार नाही ना? मला भीती वाटते!"

अरे बाबा, मग ते तू मला आधीच कां नाही सांगितलेस! तू अगदीच विसरभोळा दिसतो आहेस की! या लहान वयात हे बरं नाही, विसरभोळेपणा जायला माझ्या कडे एक रामबाण औषध आहे! मी काढतो हुडकून ते झाड!" म्हणत सीताराम आणखी एका झाडाच्या शोधार्थ परसात हिंडू लागला.

ते पाहून नारायणाची छाती धडधड करू लागली. त्याने प्रसंग बदलण्याच्या हेतून

म्हटले–"मामा, देवासंबंधी तुम्हांला काय वाटतं?"

"मला म्हणशील तर देवाच्या अस्तित्वावर माझा दृढ विश्वास आहे. परंतु काही लोकांना वाटतं की देव फक्त देवळात असतो. माझ्या मते तो सर्वव्यापी आहे! म्हणून मी देवाची पूजा कोठेही करतो, देवळात नाही!" सीताराम म्हणाला.

तेव्हां नारायण जास्त जिज्ञासापूर्वक विचारू लागला–"मग मामा, तुम्ही देवळात कधी पाऊल टाकीत नाही का?"

"मी चुकूनसुद्धा देवळात जात नाही." सीताराम म्हणाला.

तेव्हां नारायण एका श्वासात बायकोने केलेल्या नवसाची गोष्ट सांगून म्हणाला–"मामा, देवळात आमची घरची सर्व मंडळी माझी वाट पहात बसली असतील! आम्ही सर्व परत येईपर्यंत तुम्ही घरात राहाल तर मी तुमचा आयुष्यभर ऋणी होईन!" असे सांगून सीतारामाच्या उत्तराची वाट पहायलाही न थांबतां नारायण देवळाकडे पळाला.

नारायण देवळात पोचला तोंपर्यंत अभिषेकाला सुरवातही झाली नव्हती. काही कारणामुळे पुजाऱ्याला देवळात यायला उशीर झाला होता. म्हणून नारायणला आलेला पाहून सर्वांना आश्चर्याबरोबर आनंदही झाला.

"मी तरी काय करू? मला आजतरी घरापेक्षां देऊळच बरं वाटलं." असं सांगून नारायणने घडलेलं सर्व वृत्त सांगितले.

त्यानंतर मोठ्या श्रद्धा व भक्तिपूर्वक आपल्या कुटुंबियांसह नारायण अभिषेकाला बसला. घरी परतल्यावर नारायणचे वडील सीतारामाला म्हणाले–"सीताराम, तू यापुढे दर सणासुदीला आमच्याकडे येत जा. तुझ्यामुळे माझ्या मुलाला देवदर्शन तरी घडेल!"

सीतारामाला ते कोडे उलगडले नाही, म्हणून तो आश्चर्यचकित होऊन नारायण व त्याच्या वडिलांकडे पहात उभा राहिला.

चहाडखोर

काशी येथे ब्रह्मदत्त राज्य करीत असतां बोधिसत्वांनी मगध देशाच्या एका गावात माघ नामे एका क्षत्रिय कुटुंबात अवतार धारण केला. खेडेगावातील उलाढाल्यासंबंधी विचार विनिमय करण्यासाठी सुमारे पन्नास प्रमुख गावकरी दररोज वडाच्या पारावर एकत्र जमत असत. वास्तविक त्या गावातील बरेचसे लोक बरं वाईटाचा विचारच करीत नसत. म्हणून ते नेहमी चोरी दरोडे आणि वाटमारी करण्यातच भूषण मानीत असत. कोणी त्यांना पकडलेच तर गावच्या पाटलाला लांच देऊन आपली सुटका करून घेत.

पारावरची जागा तशी स्वच्छ नव्हतीच, घाणेरडीच जास्त होती. नेहमी कचरा पाचोळा पडलेला असे. ते पाहून माघने स्वतःला बसण्यासाठी थोडीशी जागा धुऊन पुसून स्वच्छ केली, परंतु त्या जागेवर एक गावकरी येऊन बसला. म्हणून माघने आणखी थोडी जागा आपल्यापुरती साफ करून घेतली. ती जागाही आणखी एकाने बळकावली.

होतां होतां माघने थोडी थोडी करून सर्व पारच स्वच्छ करून टाकला. तो कोणावर रागावला नाही की चिडला नाही. त्यानंतर त्याने त्या जागी एक मांडवही टाकला. त्यामुळे सर्व गावकऱ्यांना तेथे बसायला सोयीचे झाले.

थोड्याच दिवसात गावातल्या सर्व गावकऱ्यांचे लक्ष माघकडे गेले व त्यांच्या मनावर माघच्या सौजन्याची छाप बसली. सर्व माघच्या मार्गदर्शनाखाली गावातली सर्व लोकोपयोगी कामे करू लागले. सर्वांनी मिळून गावातल्या उत्सवासाठी एक मोठा मांडव घातला. पिण्यासाठी थंड पाण्याची तजवीजही त्यांनी केली.

हळूहळू गावकऱ्यांच्या मनावर माघच्या पंचशील सिद्धांताचा पगडा बसू लागला. ते सर्व मिळून रस्त्यावरचे खांचखळगे बुजवू लागले व रस्त्यांची साफसफाई करू लागले. रस्त्याने जाणाऱ्या गाड्यांना अडथळा होऊ नये यासाठी रस्त्यावर येणाऱ्या झाडांच्या फांद्या तोडून फेकून देऊ लागले. जागोजागी शेतीसाठी पाणीपुरवठा व्हावा म्हणून बांध घालून तलाव बांधू लागले. चिखलातून वाटा जात तेथे जाण्यायेण्यासाठी बांध घालून ठेवू लागले. या सर्व कामात माघच त्यांचे मार्गदर्शन करी.

त्या गावाचा एक पाटील होता. गावातल्या दारुड्या, जुगारी, खुनी वगैरे लोकांकडून त्याला चांगली मिळकत होती. कोणी गोडीगुलाबीने पैसे दिले नाहीत तर त्यांना कोणत्या तरी गुन्ह्यात अडकवून त्यांच्यावर दंड लावी. परंतु माघच्या हाती गावाचे नेतृत्व आले तेव्हांपासून पाटीलबुवांची प्राप्ती कमी झाली.

म्हणून गावाच्या पाटलाने राजाकडे जाऊन निवेदन केले–"महाराज, आपल्या गावात सर्वत्र अराजक पसरलं आहे. माघ नावाच्या एका तरुणाने गावातल्या सर्व तरुणांना काही काही सांगून त्यांच्या हातात लाठ्या कुऱ्हाडी, कुदळी आणि पहारी देऊन गावात गस्त घालायला सुरवात केली आहे. जिकडे जावे तिकडे हेच लोक दिसतात. गावकऱ्यांना स्वतःच्या जिवाची धास्ती बसली आहे. आपल्या कानावर ही गोष्ट घालणे आपले कर्तव्य समजून मी हे धाडस केले आहे. याउपर आपली मर्जी!"

राजाने त्या गावाची परिस्थिति पाहून जरूर तर बंडखोरांना धरून आणण्यासाठी पाटलाच्या बरोबर काही शिपायांना पाठविले. शिपाई गावाच्या वेशीजवळ पोचले असतील त्यावेळी त्यांना माघ आपल्या अनुयायांसह दिसला. सर्वांच्या हातात पाहारी, फावडी, कुदळी, कुऱ्हाडी, विळे-कोयते वगैरे हत्यारे होती.

शिपायांनी चवकशी वगैरे करण्याच्या भानगडीत न पडतां सर्वांना अटक केली आणि राजासमोर नेऊन उभे केले. राजाने प्रत्येकाच्या हातात एक न एक हत्यार पाहिले. सर्व हत्यारे शेतीच्या कामाला लागणारीच होती. तरी राजाला वाटले की या हत्यारांचा वापर हे लोक गावातल्या लोकांना दहशत बसावी म्हणून करीत असणार. पाटलाने तक्रार केली ती खरी असावी असे राजाला वाटले, म्हणून राजाने काही चवकशी वगैरे केल्याशिवायच हुकूम सोडला की "या सर्वांना हत्तीच्या पायांखाली देऊन मृत्युदंड द्यावा."

माघ व त्याच्या सर्व अनुयायांना हत्तीच्या पायाखाली तुडविण्यासाठी उभे करण्यात आले व एका मस्तवाल हत्तीला त्यांच्या अंगावर सोडण्यात आले, परंतु तो हत्ती त्यांच्या अंगावर गेलाच नाही. काही अंतर चालून गेल्यावर जागच्या जागी थबकला. त्यानंतर आणखी एक हत्ती आणण्यात आला. तो हत्ती माघ व त्याच्या अनुयायांना पाहून पळूनच गेला.

ती गोष्ट राजाला कळविण्यात आली. परंतु राजाला वाटले की माघ व त्याच्या अनुयायांच्या गळयात किंवा हातांत मंत्रवलेले ताबीज गंडे बांधलेले असावेत.

म्हणून राजाने सर्वांची झडती घेऊन त्यांचे गंडे ताबीज वगैरे काढून टाकण्यास व त्यानंतर हत्तीला त्यांच्या अंगावर सोडण्यास सांगितले.

सर्वांची झडती घेण्यात आली. परंतु त्यांच्या अंगावर गंडे ताबीज यांपैकी काहीच नसल्याचे कळले. तेव्हां राजाने त्यां सर्व तरुणांना आपल्या समोर हजर करण्यास सांगितले.

राजाने माघ व त्याच्या अनुयायांना विचारले–"हत्ती तुमच्या अंगावर यायला कां भितो आहे? तुम्ही कोणत्या मंत्राचा जप करीत होतां? तुम्हांला मंत्रातंत्राची माहिती आहे का?"

माघ पुढे येऊन म्हणाला–"महाराज, आपण विचारलेले बरोबर आहे. आम्हांला एक मंत्र चांगला माहीत आहे. त्याहून मोठा मंत्र जगात दुसरा नाही."

"तो मंत्र कोणता?" राजाने विचारले·

आमच्यापैकी एकही व्यक्ती हिंसा करीत नाही. दुसऱ्याकडून बळजबरीने आम्ही एकही वस्तू घेत नाही. आम्ही खोटे बोलत नाही. प्राण्यांवर आम्ही दया करतो दान देतो. रस्ते व तलाव बांधतो. धर्मशाळा बांधतो, विहिरी खणतो. अहिंसा व सेवा हाच आमचा मंत्र आहे, तीच आमची शक्ती पण आहे." माघ म्हणाला.

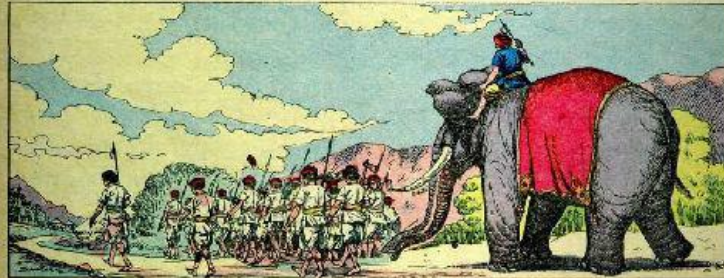
ते उत्तर ऐकून राजा चकित झाला. तो म्हणाला–"पण मी ऐकतो की तुम्ही वाटमारी करतां. प्रजेला धमकावून त्यांच्याकडून पैसे उकळतां. हे सर्व खोटे आहे का?"

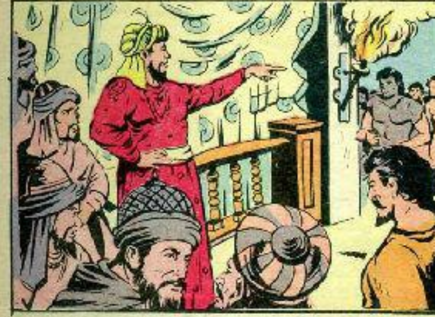
"महाराज, आपण कोणाच्या तरी तोंडी खोटी तक्रार ऐकून विश्वास केलात व खऱ्या गोष्टीची चवकशी केली नाही. म्हणून आपला असा गैरसमज झाला." माघ म्हणाला.

"तुमच्या हातात हत्यारे पाहून आम्हांला चवकशी करण्याची गरज भासली नाही." राजा म्हणाला.

"महाराज, या हत्यारांचा उपयोग वाटेत येणारी झाडेझुडपे तोडण्यासाठी होतो. तलाव खणण्यासाठी, धर्मशाळा बांधण्यासाठी इतर हत्यारांचा उपयोग होतो." माघ म्हणाला.

त्यानंतर राजाने चवकशी करविली आणि खरी परिस्थिती जाणून घेतली. शेवटी पाटलाने लावलेला आरोप खोटा आहे. त्याचा चहाडखोरपणा व लाचखाऊपणा उघडकीला आला. राजाने पाटलाने जमविलेले पैसे सरकारी खजिन्यात जमा-करविले व ती रक्कम माघला देऊन गावाची व्यवस्था पाहण्याचे कामही त्याला व त्याच्या अनुयायांना सोंपविले. शिवाय राजाने आपले ते दोन्ही हत्ती माघला त्याच्या कामासाठी दिले.

गुलामाचे भाग्य

इ. स. १२१०-१२३६ या काळात दिल्लीवर सुलतान अल्तमश याचे राज्य होते. एकदा एका सौदागराने सुलतानाला शंभर गुलाम आणून दाखविले. सुलतानाने नव्व्याण्णव गुलामांना विकत घेतले व उलूगखान नावाच्या गुलामाला नकार दिला.

गरीब गुलामाने सुलतानाचे पाय धरून विचारले–"जहांपनाह आपण या सर्वांना कोणासाठी विकत घेतले?" सुलतान म्हणाला–"माझ्यासाठी!" त्यावर उलूगखान म्हणाला–"तरमग मला अल्लाच्या नावावर विकत घ्या." सुलतानाने स्मित करून त्यालाही विकत घेतले.

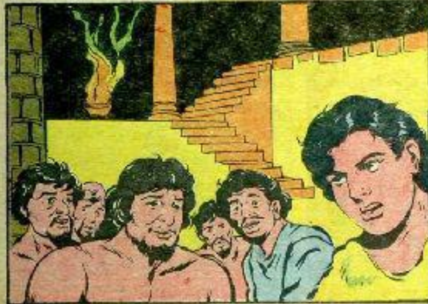
एकदां सुलतानाच्या भेटीला एक ज्योतिषी आला. त्याने सुलतानाच्या हस्तरेखा पाहून भविष्य वर्तविले की त्याच्या नंतर दिल्लीच्या गादीवर एक गुलाम येईल. ते ऐकून अल्तमश मुळीच चकित झाला नाही. म्हणाला–"ठीक! माझ्या मुलांपैकी एकही या गादीच्या लायकीचा नाही. गुलामाहून ज्यास्त हुशारही नाही. मी तरी कधी काळी गुलामच होतो!"

तरा सुल्तानाचा त्या ज्योतिष्याच्या भविष्यावर विश्वास नव्हताच. परंतु त्याच्या बेगमांच्या मनात खळबळ उडून गेली. कारण प्रत्येकीला तिचाच मुलगा सुलतानाचा वारस म्हणून गादीवर यावा असे वाटे. म्हणून सर्व बेगमांनी मिळून सुलतान होण्यालायक कोण गुलाम आहे याची माहिती काढून त्याचा काटा काढण्याचे ठरविले.

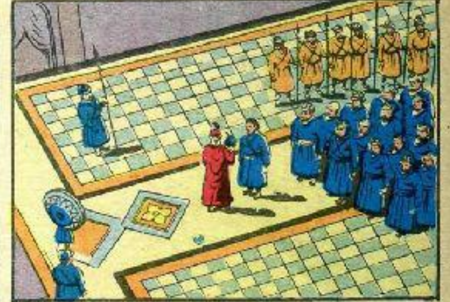
अल्तमशच्या बेगमांनी सुलतानाच्या पाठीस लागून पुन्हा एकदा त्या ज्योतिष्याला बोलावून घेतले. सुलतानाने आपल्या सर्व गुलामांना बोलावून त्यांच्या हस्तरेखा पहायला ज्योतिष्याला सांगितले. गुलाम पुष्कळच होते. त्या सर्वांच्या हस्तरेखा पहायला ज्योतिष्याला बराच वेळ लागला.

सर्व गुलामांबरोबर उभा असलेल्या उलूगखानाला तहान लागली. तो कोणाला कळू न देता सर्वांची नजर चुकवून गुपचुप निघून गेला. परंतु तो तहान भागवून परतला तोपर्यंत ज्योतिषी व सुलतान आपली कामे आटोपून निघून गेले होते. इतर गुलामांनी उलूगखानाची थट्टा केली की तोच सुलतान होणार.

काही वर्षे लोटली. उलूगखान आपली जबाबदारी उत्तम प्रकारे इमाने इतबारे बजावी आणि त्याने सुलतान अल्तमशची मर्जी संपादन केली. सुलतानाने त्याला आपला एक सरदार म्हणून नेमले. अशा तऱ्हेने अल्तमशच्या चाळीस सरदारांपैकी उलूगखान एक झाला.

अल्तमशने आपल्या मृत्युसमयी आपली मुलगी रजिया हिला आपला वारस नेमले. परंतु रजिया सुलतानाचा लवकरच खून झाला. तेव्हां रजियाचा भाऊ नासिरउद्दीन याने गादी बळकावली परंतु तो नालायकच होता. तरी उलूगखानाने आपली मुलगी देऊन त्याला आपला जावई करून घेतले. त्याने सर्व शासन सूत्रे आपल्या हातात करून घेतली.

त्यानंतर नासिरउद्दीन एकाएकी आजारी पडून वारला. त्याला मूलबाळ नव्हते. तेव्हां उलूगखान ग्यासुद्दीन बल्बन नामे दिल्लीचा सुलतान झाला. अशा तऱ्हेने ज्योतिष्याचे भविष्य खरे ठरले.

बल्बन एक योग्य शासक होता. प्रजा त्याचा आदर करी. सुलतानाने क्रूर व भयंकर अशा वाटमाऱ्यांचा पाठलाग करून त्यांचा नायनाट केला. बंगालचा सुभेदार तुगरिल खान याने बंड केले. तेव्हां बल्बनने त्याच्यावर स्वारी करून त्याला ठार केले.

बल्बनचा थोरला मुलगा मुहम्मदखान सुलतानाचा सुभेदार होता. तो राज्याच्या सरहद्दीचे रक्षण करीत असे. इ. स. १२७९ सुप्रसिद्ध मंगोल जातीचा पुढारी चंगीजखानाने जेव्हां स्वारी केली तेव्हां मुहम्मदखानाने त्याचा पराभव केला. १२८५ मध्ये चंगीजखानाने पुन्हा स्वारी केली. त्या युद्धात मुहम्मदखान मारला गेला.

आपल्या थोरल्या मुलाचा वध झाल्याचे बल्बनला अपार दुःख झाले. त्याच दुःखात वयाच्या ८० व्या वर्षी १२८७ मध्ये बल्बन मरण पावला त्याच्या नंतर गादीसाठी कैखुसरो व कैकोबाद यांचे भांडण झाले. शत्रूने दोघांचा वध केला. अशातऱ्हेने गुलामवंशाची कारकीर्द संपली.

कामापुरते मामा

सुजाताचे सासरे रघुनाथराव स्वभावाने थोडे उदारच. गावातला कोणीही माणूस त्यांच्याकडे मदतीसाठी आला की तो रिकाम्या हाताने कधीही परतला नाही.

सासऱ्याचे हे औदार्य सुजाताला मुळीच आवडत नसे. ती सुधाकरला म्हणाली– "मामंजी जो कोणी हात पसरील त्याला उधार देतात. हे असंच चालू राहिलं तर चार सहा महिन्यात दिवाळं निघेल."

"आमचे बाबा खरोखरीच गरजू असेल त्यालाच पांच-पंचवीस रुपये देतात. माणसात एवढी दया किंवा कींव गरिबावर असलीच पाहिजे!" सुधाकरने वडिलांच्या तर्फे वकिली केली.

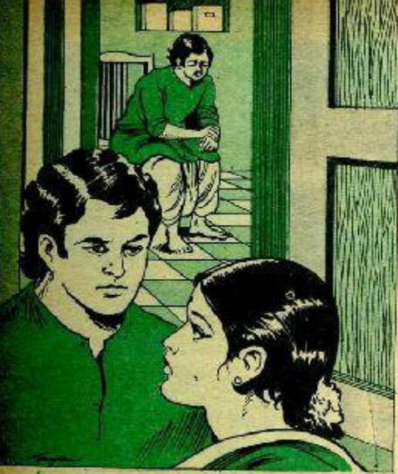
"दयेच्या नावावर स्वतःचे कुटुंब नष्ट झालं तर त्याला मी सूज्ञपणा म्हणणार नाही. त्यापेक्षां मामंजींना आपला वांटा देऊन टाकायला सांगावं! मग स्वतःच्या मिळकतीतलं वाटेल ते त्यांना देऊ देत." सुजाताने सांगून टाकलं.

सुधाकरने बायकोला सर्व समजावून सांगण्याचा प्रयत्न करून पाहिला. परंतु ती आपला हट्ट सोडीना आणि घरांत नेहमी वितंडवाद चालू राहिला.

रघुनाथरावांच्या नजरेआड ती गोष्ट राहिली नाही. काहीतरी कारणावर मुलाचं व सुनेचं भांडण चालू असल्याचं त्यांनी ओळखलं. एके दिवशी त्यांनी सुधाकरला बोलावून भांडणाचं कारण विचारलं. सुधाकरने घडलं ते सांगितलं.

रघुनाथराव रागावले नाहीत. त्यांनी आपल्या दहा एकर जमिनीतली अर्धी सुधाकरच्या नावे लिहून दिली आणि नवराबायको निराळी राहू लागली.

एका महिन्यांने सुधाकरचा शंकर नावाचा एक मित्र आला आणि म्हणाला–

"सुधाकर, पाहिलंस, तुझे बाबा तुझ्यामुळे कसे बदलून गेले आहेत ते! मला फार गरज होती, म्हणून मी त्यांच्याकडे दहाच रुपये मागायला गेलो होतो. मला त्यांनी साफ नकार देत सांगून टाकलं की दहा काय एकही रुपया देणे शक्य नाही! त्याच बरोबर डोळ्यात पाणी आणून म्हणाले. त्यांच्यात दया म्हणून जी थोडी होती ती मुलामुळे नाहीशी झाली.

ते ऐकून सुधाकरला फार वाईट वाटले. लगेच सुजाता त्याला घरात बोलावून घेऊन म्हणाली–"तुमच्या वडिलांचे इतक्या दिवसांनी डोळे उघडले! तुमचे हे मित्र तुमच्याजवळ मागतील, त्यांना सांगून टाका, तुमच्या जवळ एक फुटकी कवडी देखील नाही. आपण असे करू लागलो तर हातात करवंटी येईल!"

"या वयात वडिलांचे डोळे उघडविण्याचे सर्व श्रेय तुलाच आहे. तुझ्या शहाणपणाचं कौतुक करावं तेवढं थोडंच आहे!" सुधाकर चेष्टेने म्हणाला. त्यानंतर शंकर काही एक न बोलतां निघून गेला.

दुसऱ्याच दिवशी सुजाताचे वडील गंगाधरराव मुलीला भेटायला आले. बोलता बोलता म्हणाले–"मुली, आपल्या कल्पने-प्रमाणे तुझ्या धाकट्या बहिणीचे लग्न होईलसे दिसत नाही. हुंड्याला दोन हजारांची तूट पडत आहे! मी पुष्कळ प्रयत्न करून पाहिला, पण कोणी कर्ज द्यायला तयार नाही."

सुजाता आपल्या वडिलांना धीर देत म्हणाली–"मी तुमच्या जांवयांकडून दोन हजार घेऊन उद्यां येते, आईला भेटायला? बहिणीला भेटायची फार इच्छा आहे."

त्या दिवशी रात्री सुजाता सर्व वृत्त नवऱ्याला सांगून "दोन हजार रुपयांची काहीतरी तजवीज करा." म्हणाली. तेव्हां सुधाकर रागाने म्हणाला–"इतक्या लव-कर तुझ्यात हा बदल? तूच नाही का मला शिकविलंस की पैशाअडक्याच्या बाबतीत नातीगोती पहायची नसतात.

तुझ्या म्हणण्याप्रमाणे बाबांपासून भांडून निराळं बिऱ्हाड केलं. तुझ्या वडिलांसाठी दोन हजार तर मला राहूच दे, दोन रुपयेसुद्धां काढून देणे, शक्य नाही."

नवरा हट्टाला पेटला असल्याचे ओळखून दुसऱ्याच दिवशीं ती माहेरी निघून गेली व वडिलांना सुरवातीपासून सर्व सांगून टाकलं. व म्हणाले–"गंगाधरराव, हं! तरमग असं आहे तर! तुझा नवरासुद्धा तुझ्या सासऱ्याचाच मुलगा!"

बाप म्हणाला त्याचा खरा अर्थ न कळल्यामुळे सुजाता आश्चर्यचकित होऊन वडिलांकडे पाहू लागली.

तेव्हां गंगाधरराव म्हणाले–"तुला राग येण्याचं कारण नाही की मी तुझ्या नवऱ्याला काही नावे ठेवली. तुझे सासरे वाटे होण्या पूर्वी किती उदार होते! त्यावेळी मी त्यांच्याजवळ तुझ्या बहिणीसंबंधी बोलून म्हटले होते की लग्नाच्या वेळी मला काही पैशांची गरज पडेल. तेव्हां ते म्हणाले होते–"त्यात काय हो? हवे तेव्हां येऊन मागून घेऊन जा. परंतु आतां..." असे म्हणत गंगाधरराव गप्प राहिले. सुजाता काही तरी सुचल्यासारखं त्यांच्याकडे पहात त्यांना म्हणाली–"बाबा, मामंजींकडून मागितले तर चालेल ना?"

"पोरी, मी तेंच तुला सांगणार होतों. एका महिन्यापूर्वी मी तुमच्या गांवी आलो होतो तेव्हां मी पैशांची गोष्ट काढली होती. तेव्हां ते रागावून म्हणाले होते–

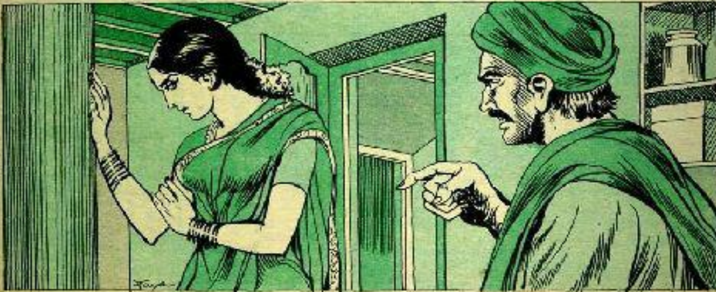
"रुपये आणि पैसे, आतां माझ्याकडे नाहीत. तुझे सासरे इतके उदार व दयाळू आणि असे कसे बदलले मलाच कळत नाही. काही तरी मूर्खपणा करून तुझ्याच नवऱ्याने काही म्हटलं असावं म्हणून त्यांचे हृदय दगडाचं झालं आहे!" गंगाधरराव म्हणाले.

तेव्हां सुजाता पश्चात्ताप करून म्हणाली– "बाबा, ती माझीच चूक होती. ती मी ओकून टाकली तर माझं मन थोडं हलकं होईल. मला त्यावेळी असे वाटू लागलं होतं की मामंजींचं हे औदार्य लोक व्यवहाराविरुद्ध आहे. मीच हट्ट करून वाटे करून घ्यायला सांगितलं. त्यावेळी आपलं असं नुकसान होईल असं नव्हतं वाटलं मला!"

ते ऐकून गंगाधरराव संतापले व म्हणाले–"थोरामोठ्यांनी सांगून ठेवलं आहे ते उगीच नाही. माणूस स्वार्थी आहे. स्वतःच्या स्वार्थसिद्धीसाठी तो नातीगोती लावीत सुटतो. त्याला कामापुरता मामा हवा असतो. एकच व्यक्ती काही लोकांबरोबर तर मोठ्या औदार्याने वागतो व काही जणांबरोबर कठोरपणाने, असं तुला कां वाटलं? वास्तविक तुलाच जगाचा अनुभव नाही व लोकव्यवहार काय हे तुला माहीत नाही. मी व तुझ्या सासऱ्याने मिळून परस्पर सल्ला करूनच सुधारकरकडे त्याचा मित्र शंकर याला पाठविले होते, शंकर म्हणाला ते ऐकून तू खूष झाली होतीस, नाही का? परंतु कर्ज न मिळाल्यामुळे तुझ्या बहिणीचं लग्न होत नसल्याचं कळल्यावर तुला वाईट वाटले तुझ्या सासऱ्याने मला मी मागितले तेवढे पैसे पूर्वीच दिले आहेत. निदान यापुढे तरी असा मूर्खपणा करायचा सोडून दे!"

सुजाता डोळ्यात पाणी आणून म्हणाली– "बाबा, माझं डोकं आतांच ठिकाणावर आलं आहे. घरी गेल्याबरोबर मी मामंजींचे पाय धरून त्यांची माफी मागते आणि पुन्हां एकत्र रहायला त्यांचं मन वळवून घेते."

"मुली, हे कसं शहाण्यासारखं बोललीस." गंगाधररावांना आनंद झाला होता.

साधना

विजयनगर येथे एक जव्हेरी होता. त्याला चित्रगुप्त नावाचा एक मुलगा होता. मुलगा वयात आल्यावर जव्हेऱ्याने त्याचे लग्न करून द्यायचे ठरविले. त्याने गावातल्या व बाहेरच्या स्थळांची चवकशी सुरू केली आणि तीन स्थळे निवडली. तिन्ही मुली नक्षत्रांसारख्या होत्या.

चित्रगुप्ताने वडिलांबरोबर जाऊन मुली पाहिल्या. तिघी सुंदर होत्या. परंतु चित्रगुप्ताची नजर त्या तिघींपैकी एकीच्या धाकट्या बहिणीवर पडली. तिचे नाव भानुमती होते. भानुमती थोरल्या बहिणी इतकी सुंदर नव्हती. परंतु ती वीणावादनात निपुण होती. कविताही करी व वैद्यकचिकित्सा करण्यातही तिने प्राविण्य संपादन केले होते.

चित्रगुप्ताने भानुमतीबरोबर विवाह करण्याची इच्छा असल्याचे वडिलांना सांगितले. जव्हेऱ्याने चकित होऊन त्याला विचारले–"मुला, भानुमती तर दिसायला बेताचीच आहे, नाही का?"

चित्रगुप्त क्षणभर संकोच करून बोलला नाही, थोड्या वेळाने म्हणाला–"बाबा, तुम्हांला राग येणार नसेल तर सांगतो, सौंदर्य हे माणसाला उपजत प्राप्त होते. त्यासाठी बुद्धिमत्ता किंवा साधना दोन्हींची गरज नसते. परंतु भानुमतीने साधना करून वीणावादन व वैद्यकशास्त्र शिकून घेतले आहे. ती कविता सुद्धा करते. वया बरोबर सौंदर्य कमी होतं. परंतु विद्या व कला वाढतात."

मुलगा म्हणाला ते जव्हेऱ्याला पटलं आणि त्याने मुलाचे लग्न भानुमतीशी करून दिले.

माळ्यावर जायची शिडी

आपल्या रहात्या गावींच चांगलं स्थळ मिळालं आणि लग्न समारंभ उरकला, म्हणून रघूला अपार आनंद झाला. फुकटचा खर्च वांचला व लग्न उरकले. त्याच्याच ऑफिसात काम करणारा एक माणूस होता, त्याचं सासुरवाड गावापासून बरंच दूर होतं. म्हणून सणावारी सासुरवाडी जाऊन यायला बराच खर्च होई आणि वेळही फार लागे. म्हणून त्याचा चेहरा नेहमी असमाधानी दिसे. जणुकाही कर्जाच्या ओझ्या खाली त्याची कंबर मोडली होती. त्याचे नाव गणपति होते.

रघूच्या बायकोचे नाव अनुराधा. रघूने लहानसे बिऱ्हाड भाड्याने घेतले होते. त्याला कधी सासुरवाडी जावे लागले की आठ आणे गाडीभाडे देऊन जाऊन येई

एकदा शेजारी गणपती व रघूची वाटेत भेट झाली. गणपती रघूला म्हणाला–"मी तुमचा शेजारी आहे. मी तुमच्या घरी येऊन भेटायला हवं होतं. पण कामच तसं पडलं, म्हणून वाटेतच भेटलो. मला तुमच्या जवळ काही पैसे मागावे लागत आहेत. मला शंभर रुपयांची गरज आहे!"

"अण्णा, तुम्हांला माहीतच आहे की मी नुकतंच बिऱ्हाड मांडून संसारात पाऊल टाकलं आहे. खर्च फार होतो. मी इतके पैसे कोठून आणू?" रघू म्हणाला. त्याला या गोष्टीचे आश्चर्य वाटत होते की आतां आतां कोठे ओळख झाली आणि हा कर्ज कसा काय मागतो? तसा गणपतीचा पगार रघूपेक्षां फार जास्तच होता. शिवाय तो राहतो ते त्याचे घर होते. त्याला मूलबाळही नव्हते. मग या गृहस्थाला कोणाकडे कर्ज मागण्याची गरजच कां भासावी?

रघूने तसे गणपतीला विचारलेही. तेव्हां गणपती लांब निश्वास सोडून म्हणाला–

श्री गं. ना. राजहंस

"मित्रा, खरं सांगू? कोणी शहाण्याने आपल्याच गावातल्या मुलीशी लग्न करू घेऊ नये. माझी बायको मीठ मसाल्यापासून तर साखरतुपापर्यंत आपल्या माहेरी नेऊन देते. तुमचं सासुरवाड याच गावात आहे, म्हणे! थोडे सावधच रहा!"

ते ऐकून रघूला डोक्यावर वीज पडल्यासारखं वाटलं. आजपर्यंत त्याला वाटत होतं की नवाच संसार मांडला आहे, म्हणून थोडा जास्तच खर्च होणार. त्याची बायको दररोज काहीतरी माहेरी पाठविते, हे कधी त्याच्या लक्षातच आले नाही.

तोच विचार मनात घोळत होता आणि रघू घरी पोचला, त्यावेळी त्याची बायको नारळाची चटणी वाटीत होती. थोड्या वेळाने बायको काही कामा निमित्ते परसात गेली. ती तंधी साधून रघूने चटणीच्या वाडग्यावरच झांकण काढून पाहिलं. त्यात एका नारळाची चटणी नव्हती. दुसऱ्या दिवशी त्याने एक सुरण आणून दिला. परंतु भाजी सुरणाचा कांदा होता त्या मानाने फारच थोडी होती, त्या घटकेपासून रघूच्या मनात बायको काय काय कारस्थानें करते याविषयी शंका उत्पन्न झाली संशय यायला आणखी एक कारणही तसेच झाले. त्याचा मेहुणा दिवसातून दोनतीनदां येऊन बहिणीला भेटून जात असलेला आढळला. याचा अर्थ

अनुराधा आपल्या भावाच्या हाती मनाला येईल ते माहेरी पाठविते. तो संशय मनात येतांच बायको काय काय पाठविते हे बारीक नजर ठेवून पहायचे, असे त्याने मनाशी ठरविले. बायकोची वेळ प्रसंग पाहून चांगली कान उघाडणही करायचे त्याने ठरविले.

एके दिवशी रघूने बायकोला, त्याला परगावी जायचं असल्याचं सांगितलं. अनुराधा सैंपाक करायला गेली.

"बरं मी निघालो हं! तू दार आतून बंद करून घे!" असे सांगून रघू माजघराच्या माळ्यावर चढून बसला. तेथे लोणच्यांच्या बरण्या ठेवलेल्या होत्या. अनुराधाने विचार केला की नवरा बाहेर

निघून गेला असावा तिने बाहेरच्या दाराला आतून कडी लावून घेतली आणि सैंपाकघरात कामाला निघून गेली. त्या घाईत माळ्याला लावून ठेवलेल्या शिडीला तिचा पाय लागला व ती पडतां पडतां वांचली. तिने शिडीला शिव्या हासडल्या आणि शिडी काढून बाजूला ठेवून दिली.

थोड्या वेळाने दारावर कोणीतरी थाप दिल्याचा आवाज आला. रघूला वाटले, मेहुणा काहीतरी घेऊन जायला आला असावा. अनुराधाने दार उघडले आणि म्हणाली–"तू जाऊन भाड्याची गाडी घेऊन ये!" नंतर पुन्हां सैंपाकघरात निघून गेली. चुलीवरून भाताचे भांडे उतरले, पेटीतून पैसे काढून घेतले व कनवठीला खोचून बाहेर येऊन दाराला कडी लावुन कुलूप लावून घेतले आणि निघून गेली.

"बरोबर! मला शंका होती ती खरी ठरली! धाकटा भाऊ येतांच पैसे काढून घेऊन पसार!" असे मनांतल्या मनात म्हणत रघू माळ्यावर बसल्या बसल्या दांत ओठ चावू लागला.

काही वेळाने मुंग्यांनी रघूवर स्वारीच केली. त्याला अगदी असह्यच झाले तेव्हां त्याने माळ्यावरून खाली उडी मारण्याचेच ठरविले. परंतु माळा फार उंचावर होता म्हणून उडी मारली तर हातपाय मोडण्याची शक्यता होती.

आतां काय करायचे याच विचारात तो असतां बाहेरचा दरवाजा उघडल्याचा आवाज आला. त्याला जिवात जीव आल्या सारखे झाले. परंतु आत शिरणारा कोणी चोर होता. तो नकली किल्लीने कुलूप काढून आत शिरला. आत आल्यावर त्याने दिवा लावला आणि पैसाअडका कोठे आहे, पाहू लागला.

तिकडे रघू माळ्यावर उकिडवा बसला होता व त्याचं डोकं धाब्याला लागत असल्या कारणाने त्याची मान दुखत होती. शिवाय मुंग्याही चावत होत्या. त्या परिस्थितीत त्याला चोरच सखामित्र वाटला.

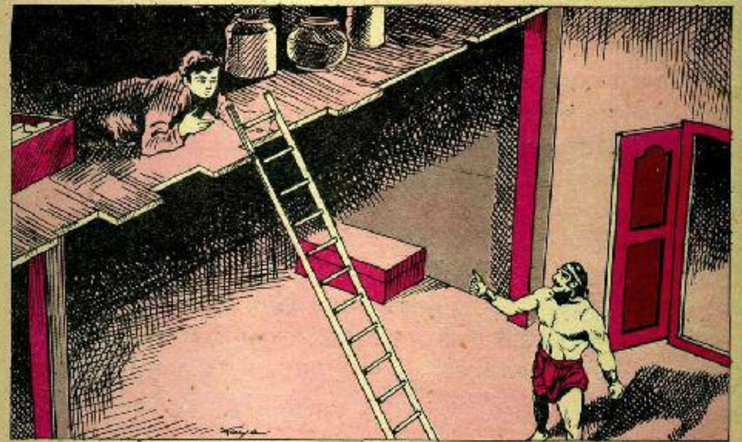
त्यानें धाडस करून विचारले–"अहो दादा, पलीकडे भिंतीला टेकून ठेवलेली शिडी माळ्याला लावता का? येथे माझा जीव गुदमरून गेला आहे."

चोर दचकला. परंतु लगेच त्याला वाटले की माळ्यावर बसलेली व्यक्तीपण चोरच असावी. नंतर माळ्याकडे पहात म्हणाला–"अरे पोरा, तुझ्यासारखे अर्धेमुर्धे चोरच आमच्यासारख्या अट्टल चोरांना संकटात ढकलतात. तुला लपायला या माळ्याशिवाय दुसरी जागा सांपडली नाही का? ये, उतर खाली!" असे म्हणत रघूला दम देत चोराने माळ्याला शिडी लावली.

रघू असा विचार करून खाली आला की जीव वांचला, 'सिर सलामत तर पगडी पचास!' चोर जवळ येऊन त्याला समजावून सांगण्याच्या स्वरात म्हणाला–"तू आपला वांटा मागू लागलास तर तुझे हातपाय तोडून टाकीन. मी तुला माळ्यावरून उतरायला मदत केली त्याबद्दल तू या घरातील माल बांधायला मला मदत कर."

सर्व घर चाळून पाहिले, परंतु चोराच्या हाती एक छदाम लागला नाही. तो रागाने म्हणाला–"आज कोणाचं तोंड उजाडतांच पाहिलं, नकळे! या दरिद्र माणसाच्या घरात यायला बुद्धी झाली!"

ते ऐकून रघू मनातल्या मनात जळफळला. तरी त्याला एका गोष्टीचा आनंद झाला की त्याच्या बायकोने

घरातली सर्व चीजवस्त उचलून बाहेर नेली होती.

चोराने तरी सर्व घर पुन्हा चाळून काढण्याचे ठरविले. शेवटी त्याने विचार केला की चोरी करण्यासारखं काही मिळालं नाही तर निदान खाण्यापिण्यालायक तरी काही सांपडेल! परंतु घरात कोठेही काही खाण्यालायक मिळालं नाही. संपाकघरांत थोडा भात तेवढा दिसला.

"डाळ भाजीशिवाय हे लोक नुसता भात कसा काय खातात?" असं म्हणत चोर चिडून पुन्हां बडबडला–"या घरात कुलुपाशिवाय कामाची दुसरी एकही वस्तू दिसत नाही. कुलूपच घेऊन जाईन."

"अगदी बरोबर! परंतु माळ्यावर बरण्या आहेत लोणच्याच्या, एक जरी काढून आणलीस तरी तोंडी लावणे होईल भाता-बरोबर!" रघूने सुचविले.

चोराला ते पटलं व तो शिडीवर चढून माळ्यावर गेला. रघूने शिडी काढून घेतली व म्हणाला–"अरे मूर्खा! मी चोरबीर नाही, या घराचा मालक आहे! थांब, तुला आतां अटक करवितो!"

इतक्यात पुन्हां दारावर थाप ऐकू आली. रघूने दार उघडले. अनुराधा धापा टाकीत आत येऊन म्हणाली–"म्हणजे तुम्ही पर-गावी गेलां नव्हता का? तुम्ही कुलूप कसे काढलंत? आज जीवावरचं संकट टळलं, माहीत आहे का?"

रघूला काहीच उमगलं नाही. अनुराधा म्हणाली–"अपण गेल्यावर थोड्या वेळाने कोणी येऊन सांगितलं की तुम्ही ज्या गाडीतून गेलां होतां ती उलटली आणि तुम्हांला बरंच लागलं आहे! म्हणून बरेचसे रुपये घेऊन भाड्याची गाडी करून निघाले. गाडीवाला आणि हा चोर दोघे भागीदार आहेत हो! वाटेत त्याने मला सुरी दाखवून सर्व रुपये हिसकावून घेतले. बरं झालं की माझ्या माहेरची सर्व मंडळी लग्नासाठी गेली होती. जातांना माझी धाकटी बहीण माझे सर्व दागिने घालून गेली होती. नाहीतर तेदेखील या चोरांच्या हातात पडले असते. तुम्ही सुखरूप परत आलात! हीच आनंदाची केवढी बातमी आहे!"

तेव्हां रघूला आठवले की दोनच दिवसा-पूर्वी त्याच्या सासुरवाडची माणसं घराला कुलूप लावून शेजारच्या गावी गेली होती. त्याच्यावर एवढे प्रेम करणाऱ्या बायकोवर निष्कारण संशय घेतल्याबद्दल रघूला पश्चात्ताप झाला. त्याने आपलं सर्व नाटक उघडपणे सांगून टाकले.

तेव्हां अनुराधा स्मित करून म्हणाली–"मी चटणी करतांना ती कशी झाली आहे, हे चाखून पाहाते. असं पहातां पाहतां अर्धी अधिक चटणी संपून जाते. तसंच भाजीला फोडणी देऊन शिजत असतांच अर्धीअधिक मीच खाते. माझी आई मला सांगत असे, सासरी असे करू नकोस ग बाळे!"

हे सर्व माळ्यावर बसलेला चोर ऐकत होता. त्याला राहवलं नाही. तो म्हणाला–"ताई, अशा लहान सहान संवयी मनावर ताबा ठेवून सोडणे बरे असते. अशाच तऱ्हेने बायकांविषयी पुरुषांच्या मनांत काही शंकाकुशंका असतील तर स्पष्ट विचारून घेणे जास्त चांगले. अशी नाटकं केल्याने जीव धोक्यात पडण्याची शक्यता असते. शिडी माळ्याला चिकटून असेल तर कोणी ही त्यावर चढून जाईल. तशीच नवरा-बायको परस्परावर प्रेम व विश्वास ठेवून राहतील तर मुलं सुखी होतील."

अनुराधाने चोराला माळ्यावर पाहिल्या बरोबर किंचाळली. रघूला चोर म्हणाला त्यात सत्याचा अंश बराच असल्यासारखं वाटलं. तो बायकोला समजावून सांगू लागला–"हा कोणी तरी हुशार आणि लोक व्यवहार कुशल चोर दिसतो आहे! म्हणून तू भिण्याचं कारण नाही!"

त्यानंतर रघूने माळ्याला टेकून शिडी उभी केली व म्हणाला–"मित्रा, तू माझे डोळे उघडलेस. तू चोर असलास तरी आमचा पाहुणा आहेस! म्हणून आमच्या पंक्तीला बसून खाऊनपिऊन जा. लोणच्याची बरणी एक काढून आण."

साधूचा सौदा

एका डोंगरावर काही साधूबैराग्याचा मठ होता. त्या बाजूला एक तरुण मुलगा आंबे विकायला गेला. त्याला वाटले की बैरागी कदाचित् आंबे घेतील. म्हणून तो डोंगर चढून गेला आणि एका तरुण साधूला त्याने जवळ जाऊन विचारले–"साधुबुवा, आंबे आणले आहेत विकायला. वर्षातून एकदांच आंबे मिळतात. मग घेतां का काहीं आंबे ?"

तो तरुण साधू दयाळू होता, त्या बरोबर भोळाभाबडाही होता. आंबे विकणाऱ्या तरुणाकडे सहानुभूतीने पहात म्हणाला–"बाबा रे, आज नकोत हं !"

तरुण निराश होऊन डोंगरावरून खाली उतरून आला. तेव्हां त्या तरुण साधूने त्या तरुणाला टेकडीवरून हाक मारून वर यायला सांगितले.

आंबे विकणाऱ्याला वाटलं की साधूला आंबे हवे आहेत वाटतं ! तो धांपा टाकीत टेकडीवर चढून गेला.

त्या तरुण साधूने पहिल्यापेक्षा जास्त सहानुभूती व दयेचा आव आणून म्हटले–"आज तर आंबे नकोतच, उद्यां सुद्धां आम्हां कोणाला नकोत. मी आजच एवढ्यासाठी सांगून ठेवतो आहे की उद्यां तू विनाकारण डोंगर चढून येण्याची धडपड करशील !

गणेश पुराण

गुहेच्या दारावर झांकण म्हणून ठेवलेला मोठा दगड गजराजाने आपल्या सोंडेने एखाद्या खड्यासारखा उचलून बाजूला टाकला, आणि गुहेत शिरला. त्यानंतर थोड्याच वेळाने रत्नाभूषणांची गाठोडी आपल्या सोंडेने उचलून घेऊन आला. त्याने ती रत्नाभूषणे सौदामिनी समोर टाकली. चंद्राहार व आणि माळा तिच्या गळ्यात घातल्या. त्यानंतर आपली सोंड तिच्या पाठीवर, बाप मुलीच्या पाठीवर प्रेमाने हात फिरवितो तशी फिरविली. सर्व दागिने घालून बाकी उरलेले दागिने घरी घेऊन जायला हत्तीने सौदामिनीला सुचविले. सौदामिनी दागिने घालून तयार झाल्यावर हत्तीने तिला जंगलापलीकडे कल्याणी नगराजवळ पोंचविले. सोन्याच्या दागिन्यांनी मढलेल्या आपल्या सुनेला पाहून कलहकंठी चकित झाली. नंतर स्वत:ला सावरून तिने दागिने कसे मिळाले हे सौदामिनीच्या तोंडी काढून घेऊन मनातल्या मनात गुणगुणली–"अस्सं ! म्हणजे हत्तीला कवठाचं फळ इतकं आवडतं का ?" मग ती लगेच बाजारात गेली व एक पिशवी भरून कवठे विकत घेऊन आली.

दागिने भरून आणायला कलहकंठी एक पिशवी बरोबर खांद्यावर घेऊन निघाली. तिच्या एका हातात कवठे भरलेली पिशवी होती. जंगलात पाऊल टाकल्यावर तिने सर्व प्रदेश चाळून काढला. परंतु तिला कोठेही कवठाचे झाड आढळले नाही. शेवटी

एका चिंचेच्या झाडाखाली ती बसली. तिने पिशवीतून खायला एक कवठ काढले. ते हातात घेऊन ती आपला कंठ मोकळा करून घेऊन भजन म्हणू लागली.

येरे हत्ती, इकडे ये,
कवठ आणिले, खाऊन घे,
आण दागिने, सोन्याचे,
पुरवि लाड, मन्मनाचे,
येरे हत्ती, इकडे ये,
सुवर्णभूषणे, मजला दे ॥

कलहकंठी बराच वेळ आळवून आळवून गात राहिली, परंतु हत्ती आला नाही. एक आवाज ऐकू आला. आकाश दुमदुमू लागले कलहकंठीला वाटले की तो हत्तीचाच घींकार असावा. तिने मान वर करून उभी राहून दूरवर पाहिले, एक वाघ उडया मारीत येत होता.

आपल्या खांद्यावरची पिशवी न फेंकतां ती घाबरून पळू लागली आणि खाली पडली. ती पडली ती गुहेसमोरच पडली. नशिबाचे आभार मानून आनंदाने तिने गुहेत प्रवेश केला. गुहेत दागिन्यांचे ढीगच्या ढीग पडलेले पाहून ती वेडयासारखी दागिने घालीत गेली. दागिन्यांनी पिशवी भरून घेतली. ती उचलून गुहेच्या दारापर्यंत कशी बशी आली. परंतु तिच्या दुर्दैवाने गुहेचे दार बंद झाले होते. समोर तिला एक ब्रह्म राक्षसीण लाल डोळे करून उभी असलेली दिसली. ती हसत होती. तिचे ते हंसणे भयंकरच होते.

ती राक्षसीण मोठ्याने ओरडली–"ए कलहकंठी, तू आपल्या सुनेला त्रास देणारी सासू आहेस तर मी सासूला गिळंकृत करणारी सून आहे. मी सांगते ते ऐक!" असे म्हणत त्या ब्रह्मराक्षसिणीने आपला जन्म वृत्तांत सांगायला सुरवात केली.

"मी पूर्वी एक फार सुंदर स्त्री होते. आईवडिलांनी माझे नाव कलहंसी ठेविले. परंतु सासरी गेल्यावर मी आपल्या वाचाळ पणामुळे त्या पेठेत कलाहुदंदुभी म्हणून प्रसिद्ध झाले.

कलहकंठी तू जितकी क्रूर आहेस, तितकीच माझी सासू साधू स्वभावाची आहे.

कलहकंठी व कलहदुंदुभीची गोष्ट :

"मी सासरी गेल्यानंतर एका वर्षाच्या आत माझे यजमान घर सोडून देशाटनाला निघाले. मी दागिन्यांवर जीव देई. सोन्यासारखी पिकं काढणारी शेते विकून मी सोन्याचे दागिने करविले. माझ्या सासूने मला नाकातल्या सुकल्यापासून कंबरपट्ट्यापर्यंत सर्व दागिने दिले.

अशा चांगल्या साधू स्वभावाच्या सासूला मी एक वेळ सुखाने खाऊ दिलं नाही. कामाला लावून मी तिच्याकडून घरातली सर्व लहान मोठी कामे करवून घेऊ लागले.

शेवटी माझे सासूसासरे माझ्या अशा वागण्याला कंटाळून गेले. वातापि नगरी जाऊन त्यांनी गणपतीचे दर्शन घेतल्यावर तेथेच आपला देह ठेवायचाही ठरविले. सासूच्या हातात एक लहानसे गाठोडे पाहून मी ते हिसकावून घेतले. त्या धक्क्याने माझी सासू जमिनीवर पडली आणि तिने कायमचे डोळे मिटले.

माझे सासरे सोशीक स्वभावाचे त्यांनी ते स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहिले असूनही एक चकार शब्द काढला नाही. तरी त्या दिवशी संध्याकाळी अत्यंत दुःखाने संतापून ते म्हणाले–"हे पापिष्टी! तू माझी सून आहेस, नाहीतर मी तुला तत्काळ शाप दिला असता. आम्ही दोघं असा विचार करून सर्व कष्ट सहन करीत आलो की आमचा एकुलता एक मुलगा कधी तरी परत येईलच आणि तू त्याच्याबरोबर सुखाने संसार करशील. आता माझं तुझ्याजवळ एकच मागणं आहे की पुढे कधी काळी माझा मुलगा परतला तर निदान त्याला तरी सुखी ठेव." असे सांगून माझ्या सासऱ्याने अत्यंत दुःखावेगाने शेवटचा श्वास घेतला आणि आपल्या साध्वी स्त्री बरोबर जणुकाही सहगमनच केले. ते थोर निष्ठावान व तपस्वी पुरुष होते.

त्याच वेळी तेथे एक संन्यासी आला तो माझ्या सासूसासऱ्यांच्या देहावर पडून रडू लागला. त्या संन्याश्याने माझ्याकडे संतप्त-नजरेने पाहिले व म्हणाला–" तू एक ब्रह्म-राक्षसी होऊनच जन्माला यायला पाहिजे होतीस." त्यानंतर त्या वृद्ध जोडप्याचा अन्त्येष्टी विधी उरकून तो संन्यासी तेथून निघून गेला. तो संन्यासी दुसरा तिसरा कोणी नव्हता. माझ्या रूपावर भाळून माझ्याशी लग्न करणारा माझा पतीच होता." अशा तऱ्हेने आपली जन्मकथा सांगून ती राक्षसी थोडा वेळ थांबली. नंतर पुढील कथा सांगू लागली–"दागिन्यांचा मोह आणि लोभ असल्या कारणाने मी आणखी एक पाऊल पुढे टाकून काही चोरांना व लुटेऱ्यांना आश्रय दिला. मी दरोडेखोरांची राणी म्हणून ओळखू जाऊ लागले. याच गुहेच दरोडेखोर दागिने आणून जमा करीत. त्या सर्व संपत्तीची मालकी मिळावी यासाठी मी सर्व दरोडेखोरांना विष घालून अन्न वाढले. मरणापूर्वी सूड घेण्याच्या हेतूने त्यांनी मला या गुहेतच ठेवले आणि गुहेच्या दारावर एक मोठी धोंड आणून ठेवली.

कलहकंठी मी याच गुहेत हे दागिने व वैभव पहात उपाशी व तहानेली राहून शेवटी तडफडून मेले. आणि आता एक ब्रह्म राक्षसीण होऊन येथे राहते आहे. गुहेत प्रवेश करणाऱ्या हत्तीने मला सांगितले की तुझे डोळे उघडल्यावर मी या पिशाचिनीच्या जीवितातून मुक्त होईन."

हत्तीने तुझ्या सुनेला जे दागिने दिले होते ते सर्व खऱ्या सोन्याचे होते. परंतु तू जे अंगावर घातले आहेस ते खऱ्या-सोन्याचे आहेत की नकली, हे जरा नीट पाहून घे." ब्रह्मराक्षसीण म्हणाली.

मध्यंतरी पिशवीचे तोंड उघडले व तिच्यातून सापविचू बाहेर येऊन गुहेत चालू लागले. आपल्या अंगावर साप व विंचू चालत असलेले पाहून कलहकंठी किंकाळी फोडून ओरडू लागली. ब्रह्म-

राक्षसी आपल्या आक्राळ विक्राळ तोंडाने हसू लागली. म्हणाली–"तू आपल्या सुनेवर अत्याचार करणारी कलहकंठी आहेस. मी सासूसासऱ्यांना सूनवास देणारी कलहदुंदुभी आहे. आपल्या सारख्या लोभी बायकांमुळेच सर्व नारी जातीला कलंक लागला आहे. उत्तम स्वभावच्या आपल्या सुनेबरोबर तू चांगली वागलीस तर तुझं काही वाईट होणार नाही. नाहीतर या गुहेत माझ्यासारखी ब्रह्मराक्षसीण होऊन या गुहेत तुला रहावे लागेल, आता तुझी पाळी आहे. कलहकंठी कान उघडे ठेवून ऐकत आहेस ना?" कलहदुंदुभीने विचारले.

तेव्हां कलहकंठीने आपले कान धरले. राक्षसिणीच्या पायां पडून म्हणाली–"माझे डोके ठिकाणावर आलं आहे. मी सुने-बरोबर नीट वागेन. मला मुक्त करून या जंगलापलीकडे पोचती कर!"

ब्रह्मराक्षसिणीने कलहकंठीला जंगला-पलीकडे कल्याणी नगराच्या वेशीवर पोंच-विले आणि तिला बजावून सांगितले–"ऐक! तू दिलेले वचन भंग केलेस तर तूही माझ्यासारखी ब्रह्मराक्षसीण होऊन या गुहेत येऊन कायमची राहशील. खबर-दार, बजावून ठेवते!" असे सांगून ती जागच्या जागी जळून भस्म झाली.

कलहकंठी धावत घरी गेली आणि सौदामिनीसमोर गुडगे टेकून म्हणाली–"मुली सौदामिनी! तू मला माफ कर, मुलाला व सुनेला पोपट व मैनेसारखी सुखाने रहात असलेली पाहून जो आनंद होतो, त्याच्यासमोर जगातले सर्व वैभव फुकट!"

सौदामिनीला वाटले की गणपतीच्या कृपेनेच सासूच्या स्वभावात हा बदल झाला. तिला अत्यानंद झाला.

त्यानंतर पुढे कलहकंठी पुन्हा कलकंठी या नावेच ओळखू जाऊ लागली.

गावनमिश्राने आपली गोष्ट येथवर संपवून विचारले–"मुलांनो, तो हत्ती कोण

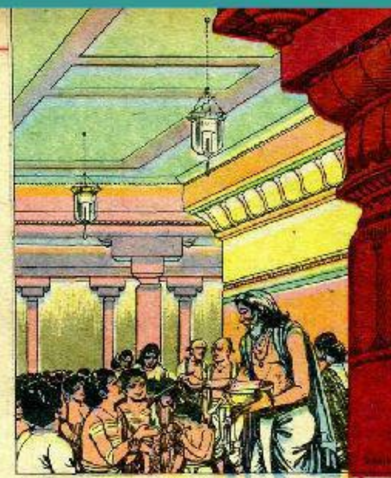
होता बरं?" तेव्हां मुलंच नव्हेत तर मोठी माणसंही उत्साहाने म्हणाली–"गणपती, आपला वातापि गणपती!" असे म्हणत व प्रसाद घेऊन सर्व आपापल्या घरी निघून गेली.

पावनमिश्र दररोज देवळाच्या भिंतीवर काढलेलीं किंवा कोरलेली चित्र दाखवून त्यांची आख्याने सांगत असे. अशातऱ्हेने आबालवृद्धांच्या मनात गणपतीवरची श्रद्धा व भक्ती वाढू लागली.

एके दिवशी एका संगीतप्रेमी व्यक्तीने एका भिंतीवरचे चित्र दाखविले. त्या चित्रात एक गायक तंबुरा घेऊन गाणे म्हणत होता आणि गणपती निरनिराळे हावभाव करून नृत्य करीत होता. त्या संगीतप्रेमीव्यक्तीने त्या चित्राची कथा सांगावयास विनंती केली.

पावनमिश्र कथा सांगू लागले–"वतापि नगर सर्व कलांचे आगर होते. तेथे कवी, पंडित, गायक आणि इतर कलात प्रवीण लोक रहात असत.

गजानन पंडित हा त्या नगरातला सर्वात श्रेष्ठ पंडित होता. त्याला विविध कलांची पण चांगली माहिती होती. त्याचा कंठफार गोड होता व त्यात एका तऱ्हेची भुलवून सोडणारी शक्ती होती. तो वातापि गण-पतीची स्तुती करून अनेक भक्तिगीते

लिहून म्हणे. त्याचा नातू बाल गणेश भट डोलत ताल देई.

गजानन पंडित गोड आवाजात 'धिमि-किट धिमिकिट तांडव नृत्य करी गजानन' नावाचे गीत निरनिराळया रागांत गुंफून म्हणे. तेव्हां नृत्य गणपती इंद्रधनुष्याच्या सातही रंगात आपले रूप बदलून नाचे आणि श्रोता व दर्शकांना मुग्ध करी.

गणपती हंसध्वजी रागात पांढऱ्या शुभ्र राजहंसासारखा मायामालव रागात (भैरव रागात) प्रातःकाळच्या रविबिंबा-सारखा भैरवी रागात, लाल कमळासारखा हिंदोळ रागात, निळया आकाशासारखा नीलांबरी रागात निळया कुमुदासारखा

आनंद भैरवी रागात, पांढऱ्या कुमुदावर चकाकणाऱ्या पौर्णिमेच्या चांदणीसारखा दिसत होता.

तसा गजानन पंडितांना मानमरातब व सत्कार करवून घेण्याचा नाद नव्हता. तरी त्यांना दरवर्षी गणेशाची सुवर्णमूर्ति देऊन त्यांचा सत्कार करण्यात येई. त्या मूर्तींनी त्यांचे सर्व घर भरून गेले होते.

देशातले थोर पंडित व विद्वान गजानन पंडिताचा आदर करीत आणि त्याला गुरु मानून त्यांना मान देत. परंतु वातापि नगराचे काही विद्वान गजानन पंडिताचा हेवा करू लागले. त्यांचा नायक स्वरकेसरी होता. स्वरकेसरी सर्वदा आपल्या विद्वत्तेचे प्रदर्शन करण्यासाठी हावरटपणा करीत असे. तो गाऊ लागे त्या बरोबर सिंहगर्जन झाल्यासारखे किंवा वाघाने डरकाळी फोडल्यासारखे वाटे. तो गाऊ लागला की मृदंग वाजवणारा घाबरून जाई. परंतु गजानन पंडिताच्या मनात विद्वत्तेचे प्रदर्शन करण्याची इच्छा कधी उपजली नाही. तो गणपतीवरच्या श्रद्धा व भक्तीमुळेच गाई. तो तन्मय होऊन गात असे आणि गातां गातां त्याचा कंठावरोध होई. अशा वेळी गजानन पंडिताची थट्टा उडवायला स्वरकेसरी व इतर पंडितांना खूप फावे.

ते म्हणात की गजानन पंडिताला शास्त्राचे ज्ञान थोडे देखील नाही. त्याचं संगीत म्हणजे संयोगाने संगीत म्हटले जाऊ लागले आहे. अशा शब्दात ते मनाचे समाधान करून घेत. परंतु गजाननाला त्या गोष्टीची कधी फिकीर नसे. आपल्या हृदयात वसवलेल्या गणेशाच्या मूर्तीचे स्मरण करून तन्मय होऊन तो एकांतात बसून आपल्या इष्ट दैवताशी बोलेही. त्याच्या गाण्यात एक तऱ्हेची अवर्णनीय अशी शक्ती होती. तिच्या मुळे श्रोता मंत्रमुग्ध झाल्यासारखे स्वर्गीय सुखाचा अनुभव करीत.

त्या वर्षी कोणत्याही परिस्थिती स्वर्ण मूर्तं गजानन पंडितच्या घरी पोहोचता कामा नये असा विचार करून स्वरकेसरीने एक डाव टाकला.

गंधर्व राजकुमारी

[१०]

नूरुलहुदाने याचप्रमाणे आपल्या बहिणींना एकेक करून आत बोलावून हसनला दाखविले व विचारले–"हीच का तुझी बायको?" अशा पांच जणी झाल्या. सर्वांविषयी हसनने पहिल्यासारखीच उत्तरे दिली. आतां फक्त हसनची बायको तेवढीच उरली होती. तिला घेऊन यायला नूरुलहुदाने म्हातारीला आज्ञा केली. गंधर्व राजाची सर्वात धाकटी मुलगी आत आली. तिला पाहतांच हसन एकदां मोठ्याने ओरडला आणि बेशुद्ध होऊन पडला. तिने सुद्धा त्याला ओळखले व थोरल्या बहिणीच्या सिंहासनासमोर बेशुद्ध होऊन पडली.

नूरुलहुदा आतां मात्र आपला हेवा व ईर्ष्या आवरू शकली नाही. ओरडली–"त्या माणसाला उचलून नेऊन शहराबाहेर फेंका!" अशी तिने वीरांगनांना आज्ञा केली. त्यांनी हसनला उचलून समुद्रकिनाऱ्यावर फेकले नूरुल हुदा तिला म्हणाली–"निर्लज, बेशरम! पापिष्टी! त्या माणसाशी तुझा काय ग संबंध? बाबांना कळल्याशिवाय तू त्याची बायको होऊन त्यानंतर त्याला सोडून देऊन इकडे आलीस आणि दुसरे पाप केलेस. तू आपल्या कुळाला लावलेला हा कलंक तुझ्या रक्तानेच माखला जाईल." असे म्हणत ती दासींना म्हणाली या पापिणीला एका खांबाला बांधा तिला रक्तवाहू लागेपर्यंत फोडून काढा!" नंतर तिने आपल्या वडिलांना एक पत्र लिहिले. त्यात तिने त्यांच्या मुलीने केलेल्या अपराधाचे सविस्तर वर्णन लिहून तिला द्यावयाची शिक्षा लिहून कळवायलाही लिहिले. ते पत्र देऊन तिने वडिलांकडे एडा तूताला पाठविले.

ते पत्र वाचतांच गंधर्व राजाच्या डोळ्या-समोर अंधेरी आल्यासारखे झाले. तरी त्या पत्राचे उत्तर लिहिले ते असे–"तुझ्या धाकट्या बहिणीने जे पाप केले आहे त्याला योग्य शिक्षा किंवा दंड जो द्यावा तो थोडाच आहे. तिला मृत्यु दंड कसा द्यावयाचा हे तूच ठरव."

हसनला शुद्ध आली तेव्हां तो समुद्र किनाऱ्यावर पडलेला होता. त्याला आता आशा उरलीच नव्हती. तो वेड्यासारखा उठून वाट फुटेल तिकडे चालू लागला.

तो तशा स्थितीत चालत जात असतां त्याला एका जागी दोन मुली सुमारे बारा वर्षे वयाच्या दिसल्या. त्या एका टोपीसाठी भांडत होत्या. ती कातड्याची टोपी होती. तिच्यावर काहीतरी लिहिलेले होते आणि काहीतरी चित्रकोरलेले होते. त्याने त्या मुलीजवळ जाऊन विचारले–"मुलींनो, कशासाठी भांडतां आहां ग?"

ह्यासाठी त्या भांडत होत्या. एक म्हणत होती मला मिळाली आणि दुसरी म्हणत होती मला मिळाली. "मी तुमचं भांडण मिटवितो. मी एक दगड फेंकतो. तुमच्या पैकी जी कोणी पळत जाऊन तो दगड आणील त्याची ती टोपी आहे कबूल?" त्याने त्यांना विचारले. त्या गोष्टीस दोघी कबूल झाल्या.

हसनने एक दगड उचलला व तो जोराने फेंकला. दोघी मुली तो आणायला धावल्या. त्या परत येईपर्यंत हसन डोक्याला ती टोपी घालून तेथेच उभा राहिला. लौकरच दोघी मुली परत आल्या. एकीच्या हातात दगड होता. "हा पहा, मी जिंकले. तू कोठे आहेस?" ती मुलगी म्हणाली. दोघी त्याला शोधता आहेत, हे पाहून हसनला आश्चर्य वाटले. त्या आंधळ्या तर नाही-तच. मग त्या अशा काय शोधतां आहेत? मी इथेंच तर आहे, नाही का?" हसनला वाटलं व तो त्यांना म्हणाला–"हा काय, मी इथेच तर आहे!" आवाज ऐकू आला त्या दिशेला मुलींनी पाहिले. परंतु त्यांना

काहीच दिसलं नाही, तेव्हां त्या घाबरल्या व रडू लागल्या. हसन त्यांचा हात धरून म्हणाला–"अशा रडतां कां?" ते ऐकून तर त्या जास्तच घाबरल्या व पळून गेल्या.

"ओ हो, हो हो! ही मंत्रवलेली टोपी दिसते आहे तर! ही डोक्याला घातली तर घालणारा अदृश्य होतो वाटतं!" हसनला वाटलं तर मग गुप्तपणे जाऊन आपल्या बायकोला भेटतां येईल. त्याला इतका आनंद झाला की तो नाचूच लागला. तो लगेच गावात जायला निघाला आणि गावात जाऊन त्या म्हातारीला शोधू लागला. ती एका खोलीत मुसक्या बांध-लेल्या परिस्थितीत पडलेली होती. तो अदृश्य आहे की नाही ह्याची खात्री करून घेण्यासाठी त्याने त्या खोलीत ठेवलेल्या बरण्यांपैकी एक उचलली आणि मोठा आवाज होईल इतक्या जोराने जमिनीवर आदळली. म्हातारीने इकडे तिकडे पाहिले व कोणी दिसले नाही तेव्हां मोठ्यानं ओरडली–"बापरे भूत, कोण तू?"

"मी भूत नाही, मी हसन! तुला सोडविण्यासाठी आलो आहे!" असे म्हणत त्याने डोक्यावरची टोपी काढली.

"ओ हो! हसन का तू? तू किती दुर्दैवी आहेस रे? आमची राणी तुला जिवंत सोडल्याबद्दल पश्चात्ताप करते आहे.

तिने तुला पकडून आणायला शिपायांना पाठविले आहे! म्हणून तू येथे व्यर्थ वेळ न दवडतां पळून जा कसा!" म्हातारी म्हणाली. तिने त्याच्या बायकोला जी शिक्षा मिळणार होती तिचे वर्णन करून ही त्याला सांगितले.

ही टोपी पहा, ही मंत्रवलेली टोपी आहे. ही डोक्याला असली की मी कोठे ही जाऊ शकेन. मी कोणालाही दिसणार नाही."

ते ऐकून म्हातारीला अत्यानंद झाला. "तर मग मला सोडव. तुझ्या बायकोला कैद करून ठेवलं आहे ती जागा दाखविते. ती म्हणाली. हसनने तिला बंधन मुक्त

केले. टोपी डोक्याला घालून तिचा हात धरला. ती सुद्धा बरोबर अदृश्य झाली. ती त्याला एका अंधार कोठडीजवळ घेऊन गेली. त्याच खोलीत हसनच्या बायकोला बांधून ठेवले होते. आत्तां आपला छळ होऊन आपला वध होणार या भीतीने ती विव्हळत पडली होती. आपण तिला अकस्मात दिसलो तर ती घाबरून जाऊ नये असा विचार करून ही, तिला त्या दैन्य स्थितीत पाहून हसन स्वतःला आवरू शकला नाही. त्याने डोक्यावरची टोपी काढली आणि तिला घट्ट मिठी मारली. तिने नवऱ्याला ओळखले व ती एकदम बेशुद्धच झाली.

हसनने तिची बंधने तोडली आणि म्हातारीच्या मदतीने तिला शुद्धीवर आणायचा प्रयत्न सुरू केला. तिने हळू हळू डोळे उघडले व म्हणाली–"तू आकाशांतून उतरलास, की जमिनीतून वर आलास, मला माहीत नाही. मला माझा भोग भोगायला सोडून देऊन तू लौकर निघून जा येथून! प्रारब्ध असेल त्यांतून कोणी सुटतो का? माझी अक्का माझा वध करणार आहे. ते तुला पाहवणार नाही!"

"अग वेडे, तुला मी बगदादला घेऊन जायला आलो आहे!" हसन म्हणाला.

तिचा विश्वासच बसेना. "या वेडेपणातही तुझा धाडसीपणा सुटला नाही!" ती म्हणाली.

"तुला आणि या म्हातारीला या घरांत सोडून मी जाणार नाही. ही टोपी पहा!" असे सांगून त्या मंत्रवलेल्या टोपीतली मंत्रशक्ती त्याने तिला दाखविली. हसनची बायको आनंदातिरेकाने व पश्चात्तापाने विव्हळ होऊन रडत म्हणाली–"तुझ्या या सर्व कष्टांचे मूळ कारण मी बगदाद सोडून निघाले हेच तर आहे. मी जी चूक केली ती माझी मलाच माहीत आहे. म्हणून मला आतां दोष देऊ नकोस. मीं आपली चूक कबूलकरते."

"नाही, तुझी चूक नव्हतीच. मी तुला एकटीला सोडून बगदादहून निघालो ही माझीच चूक. आतां असली चूक माझ्या हातून कधी घडणार नाही." हसन म्हणाला.

त्याने ती टोपी घातली व एका हाताने बायकोला व दुसऱ्या हाताने त्या म्हातारीला धरल्याबरोबर तिघेही अदृश्य झाली. अशा तऱ्हेने ती तिघं कोणाच्याही नजरेस पडल्या शिवाय राजधानीच्या बाहेर पडून हसनच्या बायकोने आपल्या मुलींना जेथे लपवून ठेवले होते त्या जागी आली. नासिर व मन्सूर दोघांना पाहतांच हसनचं हृदय उचंबळून आलं.

म्हातारीने दोघां मुलींना आपल्या खांद्यावर उचलून घेतले. नंतर हसनची बायको पंखवाले पक्ष्यांचे पोशाख चोरून घेऊन आली. तिघां मोठ्यांनी ते पोशाख धारण केले आणि तिघं त्या भयंकर बेटावरून कायमची निघून गेली.

ती सर्व एकत्र बगदाद शहरातल्या हसनच्या घराच्या धाब्यावर उतरली. तेथून जिना उतरून सर्व हसनची आई होती तिथे आली. ती एकतर फार म्हातारीच होती. त्यात रडूनरडून तिचे डोळे दुखू लागले होते. तिला त्यामुळे कमी दिसत होते. बिचारी ती म्हातारी अगदी शेवटच्या दशेला येऊन पोचली होती. हसनने तिच्या खोलीच्या दाराची कडी वाजविली व म्हणाला–"अम्मा! दार उघड, गोड बातमी आणली आहे!" मुलाचा आवाज ऐकून त्या कष्ट दशेतही ती उडी मारल्यासारखी उठली व तिने दार उघडले. तिने प्रथम मुलीला, नंतर सुनेला आणि नातींना व शेवटी म्हातारीला पाहून आनंदातिकाने ती बेशुद्ध होऊन पडली.

हसनने आपल्या आईचा सर्व औषधोपचार केला व तिला शुद्धीवर आणले. त्याच्या बायकोने, तिने केलेल्या चुकीबद्दल माफी मागितली. हसनने त्याच्यावर आलेल्या सर्व प्रसंगांचे वर्णन करून सांगितले. त्यानंतर सुखाने त्यांचे सर्वांचे दिवस जाऊ लागले. (संपूर्ण)

